

**PREŽIVETI NASILJE – POSLEDICE
PO PSIHIČKO I FIZIČKO ZDRAVLJE
ŽRTAVA PORODIČNOG NASILJA
I TRGOVINE LJUDIMA**

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ЗДРАВЉА

**Dom
omladine
Beograda**

**PREŽIVETI NASILJE – POSLEDICE
PO PSIHIČKO I FIZIČKO ZDRAVLJE
ŽRTAVA PORODIČNOG NASILJA
I TRGOVINE LJUDIMA**

SADRŽAJ

Predgovor	3
„Uzroci trgovine ljudima i mehanizmi kontrole žrtava” . . . . . <i>Pripremla: Jovana Krotić, psihološkinja, ASTRA, Beograd</i>	4
“Nasilje u porodici i nasilja prema ženama . . . . . u intimnom partnerskom odnosu” <i>Pripremla: Tanja Ignjatović, Autonomni ženski centar, Beograd</i>	14
„Žrtve i preživjele, Trgovina ljudima – iskustvo kompleksne traume”. . . . . <i>Biljana Slavković, psihoterapeutkinja, „Institut za psihodramu”, Beograd</i>	29
„Sudskomedicinski pristup žrtvama trgovine ljudima” . . . . . <i>Prof. dr Slobodan Savić, Institut za sudsku medicinu “Milovan Milovanović”, Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu</i>	40
Kontakti organizacija	46
Impresum	48

PREDGOVOR

Publikacija „Preživeti nasilje – posledice po psihičko i fizičko zdravlje žrtava porodičnog nasilja i trgovine ljudima“, kao i istoimena tribina održana 15. novembra 2016. godine u Domu omladine u Beogradu, nastale su sa željom da sadašnje i buduće profesionalce i profesionalke koji/koje u svom radu mogu da dođu u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima i partnerskog nasilja bolje upozna sa dinamikom ovih problema, važnošću ranog reagovanja i posledicama koje ovi oblici nasilja mogu da ostavljaju na osobe koje su ih preživele.

Ukazujući na predrasude i teškoće u oporavku sa kojima se žrtve navedenih oblika nasilja suočavaju, nadamo se da ćemo uspeti da podstaknemo diskusiju i skrenemo pažnju profesionalaca i profesionalki na prisutne probleme, a u cilju unapređenja tretmana žrtava.

Publikacija i tribina su podržane od Ministarstva zdravlja Republike Srbije.

UZROCI TRGOVINE LJUDIMA I MEHANIZMI KONTROLE ŽRTAVA

Pripremila: Jovana Krotić, psihološkinja, ASTRA, Beograd

„Trgovina ljudima je potpuna zloupotreba moći. Trgovina ljudima je poništenje ljubavi. Trgovac ljudima lišava ljudsko biće ljudskosti. U očima žrtve, trgovac ne vidi oči kćerke, sina, sestre, majke ili brata. Da može to, kako bi uopšte mogao da radi ono što radi? To je istrebljenje empatije.“ Dr. Majkl Korzinski

Trgovina ljudskim bićima je međunarodni, kompleksan i jedinstven fenomen koji uključuje mnoge elemente, a nijedna zemlja u svetu nije pošteđena ovog problema. Trgovina ljudima je jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava, jer ona ugrožava pravo na život, slobodu i sigurnost, često pravo na slobodu kretanja i, pre svega, pravo na slobodu izbora.

Trgovina ljudima je krivično delo koje je regulisano članom 388 Krivičnog zakonika Republike Srbije.¹

Trgovina ljudima podrazumeva **prodaju i kupovinu**, tj. držanje neke osobe **u cilju** njene **eksploatacije**, kao i **sve druge radnje koje mogu biti deo tog procesa** (npr. prevoz, skrivanje, čuvanje i sl.). Do eksploatacije uvek dolazi i ona se održava upotrebom **sile, pretnje, dovođenjem u zabludu, prevarom, zloupotrebom ovlašćenja i/ili zloupotrebom teškog položaja**, ili na neki drugi način. **Cilj** trgovine ljudima je **ostvarivanje zarade** (ili neke druge koristi) kroz eksploataciju, bilo da se radi o **seksualnoj eksploataciji, prinudnom radu, prinudnom prosjačenju, prinudi na vršenje krivičnih dela, ilegalnom usvojenju, prinudnim brakovima, trgovini organima** ili nekom drugom obliku.

O kom god obliku trgovine ljudima da se radi, žrtva nije dobrovoljno pristala na situaciju eksploatacije, niti svojom odlukom može iz te situacije da izađe. Osim toga, **pristanak žrtve na eksploataciju** ne menja činjenicu da se radi o trgovini ljudima. Posebno je važno da osobe koje dolaze u kontakt sa žrtvama sve ovo stalno imaju u vidu kako bi se sprečila njihova neadekvatna reakcija koja, između ostalog, može da vodi i ka sekundarnoj viktimizaciji žrtava.²

¹ KZ RS ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014) http://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html

² Sekundarna viktimizacija nastaje usleda neadekvatnih društvenih reakcija nakon što je osoba izašla iz situacije u kojoj je bila zlostavljana. To podrazumeva da je tretirana na neadekvatan način koji pokazuje neosetljivost za ono što je preživela i što joj se dešava ili potpuno uskraćivanje tretmana i informacija koje traži, koje su joj potrebne ili na koje ima pravo.

Ko su žrtve trgovine ljudima?

Žrtve trgovine ljudima su žene, muškarci i deca, nezavisno od svog porekla, godina, nacionalne pripadnosti, obrazovanja, socijalnog statusa ili neke druge osobine. Prema ASTRINOM iskustvu stečenom tokom 15 godina rada na pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima, ne postoji profil žrtve, tj. karakteristike po kojima se žrtve trgovine ljudima nedvosmisleno izdvajaju od drugih osoba, niti se lakše mogu prepoznati, ali svakako postoje faktori koji mogu da doprinesu tome da osoba postane žrtva. O ovim faktorima će biti reči u nastavku teksta. Međutim, iz ASTRINOG dugogodišnjeg rada na ovom problemu, kao i na osnovu statistike koju vodimo, može se reći da su u najvećem procentu žrtve trgovine ljudima žene i devojke (na godišnjem nivou najčešće oko 80-90% identifikovanih žrtava), kao i da veliki udeo među identifikovanim žrtvama čine deca.

Ko u trgovci ljudima?

Kao što ne postoji jasan profil žrtve, tako i trgovac ljudima može biti svako – muškarci i žene, a vrlo često su to osobe od poverenja, srodnici, čak i članovi uže porodice žrtve, kao i ljudi koje žrtva poznaje duži vremenski period. Međutim, eksploataciju može vršiti i nepoznata osoba koju je žrtva upoznala tražeći posao, mogućnost za školovanje u drugoj zemlji ili drugom gradu, brak i sl.

Ukoliko se ne radi o osobi koja je žrtvi bliska trgovac ljudima mora prvo da navede žrtvu na to da se oseće bezbedno. On sa njom ostvaruje odnos, ohrabruje je, kako bi žrtva poverovala da su izbori koje trgovac nudi zapravo dobri. Žrtva polaže svoje poverenje u svog zlostavljača, verujuću u "život iza duge", svet gde se snovi ostvaruju. San biva stvoren, a onda na najsuroviji način i uništen.

Okolnosti u kojima se žrtve trgovine ljudima nalaze, kao i izloženost nasilju i zlostavljanju tokom eksploatacije, često dovodi do niza negativnih fizičkih i psihičkih posledica. Pored fizičkih povreda koje su tipične za nasilje, česti su i ginekološki problemi, kratkoročno i dugoročno loše fizičko zdravlje, bolesti zuba, psihosomatske bolesti i sl.

Žrtve trgovine ljudima često trpe i sledeće posledice:

- posttraumatske stresne reakcije koje mogu da pređu i u posttraumatski stresni poremećaj
- depresivnost
- izostanak emotivnih reakcija
- anksioznost i anksiozni poremećaj
- bolesti zavisnosti

- bespomoćnost i nedostatak smisla
- košmarni snovi
- ljutnja i problem sa kontrolisanjem besa
- suicidalne ideje i pokušaji samoubistva
- paranoja
- fatalizam i izlivi besa
- problemi u svakodnevnoj brizi o sebi
- problemi sa spavanjem
- disocijativni poremećaji itd.

Više o psihičkim i fizičkim posledicama će biti reči i u sledećim tekstovima.

Da bismo uopšte mogli da razumemo posledice koje trgovina ljudima ostavlja na žrtve, važno je razumeti i okolnosti u kojima se žrtve trgovine ljudima nalaze, kao i faktore koji dovode do toga da neko postane žrtva. Isti ovi faktori igraju i ključnu ulogu u oporavku osobe nakon izlaska iz trgovine ljudima i svojim prisustvom ga otežavaju. Oni nastavljaju da postoje i nakon povratka žrtve, samo što su njene snage i kapaciteti za njihovo prevladavanje znatno oslabljeni usled preživljenih traumatičnih iskustava.

Faktori koji doprinose trgovini ljudima

Jednostavno rečeno, želja za boljim životom, tako svojstvena svakom ljudskom biću, najčešće je glavni uzrok zbog čega osoba završi u lancu trgovine ljudima.

Broj žrtava trgovine ljudima raste u situacijama krize i tranzicije, u zemljama koje imaju visoke stope korupcije i nemaju dobro regulisano tržište rada. Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost spadaju u osnovne uzroke trgovine ljudima. U zemljama sa visokom stopom nezaposlenosti i visokom stopom rizika od siromaštva, kao što je i Srbija, ljudi su u stalnoj potrazi za zaposlenjem i boljim životom, često u višegodišnjoj frustraciji zbog loših uslova života i nemogućnosti da obezbede osnovne potrebe. Mogućnost da se zaradi, da se izdržava porodica, da se obezbedi sebi i deci bolja budućnost su samo neki od razloga zbog kojih osobe prihvataju neproverene poslovne ponude, te na taj način lako ulaze u lanac trgovine ljudima. Naravno, siromaštvo samo po sebi ne znači da će neko postati žrtva trgovine ljudima, ali je svakako jedan od faktora koji to olakšava.

Osim želje za životom bez siromaštva, želja za životom bez nasilja, diskriminacije i izolacije, odnosno slika i obećanje takvog života, koje je tu, nadohvat ruke, služi kao mamac za osobe koje se u ovakvim okolnostima nalaze. Posebno su osetljive marginalizovane i diskriminirane grupe, koje su inače zapostavljane od strane društva.

Dodatno, porodična situacija je izuzetno važan faktor, bilo da žrtve dolaze iz disfunkcionalnih porodica, da imaju istoriju porodičnog nasilja ili se pak radi o odsustvu porodice i porodične podrške u životu klijentkinje/klijenta, sa čime se nažalost u praksi jako često susrećemo.

Iako se ASTRA tokom više od decenije rada na pružanju direktne pomoći žrtvama trgovine ljudima susrela sa osobama koje dolaze iz stabilnih okruženja i imaju podršku porodice, pa su i pored toga postale žrtve trgovine ljudima, ipak je veći broj onih, pre svega žena i dece, koje u svojoj istoriji imaju iskustvo emotivnog, fizičkog i seksualnog nasilja u porodici i partnerskoj vezi. Upravo bežeći od jednog nasilja, žene i devojke lako ulaze u drugo, verujući u obećanja o boljem životu, ni ne primećujući dok ne postane kasno. Usled života provedenog u nasilju, njihov prag tolerancije na nasilje je znatno viši, te novo nasilje sa kojim su suočene smatraju kao nešto što je postalo normalno ili pak veruju da bolje nisu ni zaslužile.

Kada govorimo o ženama koje završe u lancu trgovine ljudima, česti su primeri predrasuda i osude javnosti, ali i žrtvi bliskih lica, tendencija procenjivanja da li je ona „to htela“, „znala čime će se baviti“, da li je „naivna i glupa“... Prebacuje im se zato što su želele bolji život, kao da je to nešto loše ili kao da svako od nas tome ne teži. Zaboravlja se činjenica da su one prevarene u pogledu uslova u kojima će raditi, tj. držane su u uverenju da idu u inostranstvo ili u drugi grad kako bi radile kao konobarice, dadilje, manekenke, radnice u fabrici, medicinske sestre i slično. Od trenutka kada je neka osoba zavrbovana, kada započne njeno zlostavljanje i eksploatacija, motiv njenog odlaska postaje nevažan.

Mehanizmi kontrole žrtava

Jedno od čestih pitanja koje ljudi postavljaju kada se slušaju o problemu trgovine ljudima je „Zašto žrtva ne pobegne? Zašto ne prijavi situaciju u kojoj se nalazi? Zašto ostaje u nasiljnom odnosu?“ Ista ova neverica koja decenijama prati i žrtve partnerskog nasilja, prati i žrtve trgovine ljudima.

Bez obzira o kojoj vrsti eksploatacije je reč, ona se veoma često odigrava u najsirovijim mogućim uslovima. S druge strane, trgovci ljudima iznova nalaze još surovije načine zlostavljanja, sa jednim jedinim ciljem, a to je ostvarivanje što veće zarade kroz kontrolu osobe. Kontrola žrtve je od ključnog značaja. Zlostavljane osobe su izložene različitim oblicima nasilja (psihičko, fizičko, seksualno) i mučenja, kako bi se obezbedila potpuna kontrola, slomio njihov otpor i osigurala poslušnost prema trgovcu ljudima. Trgovina ljudima osmišljena je da prisilno gurne žrtvu u položaj izolacije i bespomoćnosti, u kojem se žrtvin

sopstveni proces donošenja odluka koristi protiv nje. Trgovac ljudima kreira takav scenario u kojem žrtva uči da na kraju ne postoji mogućnost da utiče na ishod.

Svest o tome da je žrtva sama donela odluku da krene sa trgovcem, da je poverovala u lažna obećanja, da je „doprinela“ situaciji u kojoj se nalazi kroz svoje izbore, podjednako je važno za „slamanje“ osobe i uspostavljanje kontrole, kao i nasilje i brutalnost kojem se ona sistematski podvrgava. Bez obzira što su izbori posledica „dovođenja u zabludu, prevare, zloupotrebe ovlašćenja i/ili zloupotrebe teškog položaja“ (kako je naznačeno u definiciji krivičnog dela trgovine ljudima), bez obzira što su zasnovani na eksploataciji žrtvine nade, žrtva uvek sa sobom nosi poniženje jer je dospela tu gde jeste. Iz toga prozilazi veliko osećanje krivice i stida koje trgovci uspešno koriste sa ciljem kontrole žrtve.

Žrtve trgovine ljudima često smatraju da su same krive za sve što im se dogodilo, osećaju veliki stid zbog posla kojim moraju da se bave i ne znaju da mogu da potraže pomoć niti kome mogu da se obrate. Ovo je jedan od razloga zbog čega one ne pobegnu, ne prijavljuju nasilje i trgovinu ljudima, strahujući ne samo za sopstvenu bezbednost, već i od reakcije okoline.

Osnovni motiv trgovaca ljudima je zarada do koje mogu da dođu kroz tuđ rad, dugoročnim izrabljivanjem osoba. Ljudi se posmatraju samo kao sredstvo za postizanje cilja, kao potrošna roba. Jednostavno rečeno, radi se o minimalnom ulaganju i minimalnim troškovima, a maksimalnoj zaradi. Žrtva trgovine ljudima je primorana da radi po ceo dan bez odmora, oduzima joj se cela ili najveći deo zarade, nema pravo da se žali na uslove rada, u zavisnosti od vrste eksploatacije ima radnu normu koju mora da dostigne, inače ne dobija hranu ili biva na drugi način kažnjena.

Da bi uspeali u svojim planovima, trgovci čine sve kako bi zaštitili svoj izvor zarade, tj. obezbedili neometan rad i sprečili svaki pokušaj bekstva, koristeći pri tome različite mehanizme kontrole.

Zatočeništvo/izolacija

Osobama koje se nalaze u lancu trgovine ljudima često može da bude ograničena sloboda kretanja. Svaki njihov izlazak se pažljivo prati i ne dozvoljava im se da stupaju u kontakt sa nepoznatim ljudima. Onemogućen im je kontakt sa porodicom, izolovane su, zbog čega postaju zavisne od trgovca. Trgovcima odgovara ova situacija, tako da nastoje da kod osoba koje zlostavljaju i eksploatišu jačaju osećaj izolovanosti i zavisnosti. Kada govorimo o izolaciji, važno

je napomenuti da je pre svega akcenat na psihičkoj izlovanosti i stvaranjem predstave kod žrtve da niko ne može da joj pomogne i da je spase, te da stoga nema ni razloga da pokušava da pobjegne.

Nepoznavanje jezika ukoliko se nalaze u stranoj zemlji, nemanje novca i odgovarajućih dokumenata, nepoverenje u policiju i druge institucije, nelegalan boravišni status, strah, stid i izolacija doprinose pojačanoj zavisnosti žrtve od trgovca ljudima.

Žrtve se često prebacuju sa jednog mesta na drugo kako bi izgubile orijentaciju gde se nalaze (ponekad ni same ne znaju gde su, čak ni u kojoj su državi) i kako bi se sprečile da razviju prijateljstva i postanu bliske sa okolinom. Prebacivanje se takođe vrši kako bi se otežalo policiji da prikuplja informacije i razbije lanac trgovine ljudima.

Budući da mnoge žrtve potiču iz zemalja gde se policija doživljava više kao okrutna sila, a manje kao neko ko će pružiti pomoć, žrtve i same izbegavaju kontakt i traženje pomoći od policije. Trgovac ljudima podupire takvu predstavu, govoreći žrtvi da je slobodna da ode u policiju ako to želi, ali i to da će je odatle odmah deportovati, to jest, vratiti u matičnu zemlju, gde će nad njom biti vršene represalije. Kao alternativni način, trgovac ljudima može reći žrtvi da nema smisla da traži policijsku pomoć, jer su policajci korumpirani i/ili poznanici samih trgovaca.

Važno je zapamtiti: Jedna od čestih predrasuda je da su žrtve uvek fizički sputavane, vezane, da nemaju slobodu kretanja. Međutim, u realnosti to nije uvek tako. Čak i kada žrtva nije fizički zatvorena i izolovana i kada može slobodno da se kreće, ukoliko ona ne može stvarno da odlučuje o svom životu, ukoliko ne postoji autonomija volje, ni njena sloboda nije stvarna.

Ovo je jedno od bitnih pitanja za sudske veštace, jer tokom sudskih postupaka trgovci će upravo ovo, odnosno postojanje "slobode" kretanja koristiti kao argument za osporavanje postojanja krivičnog dela trgovine ljudima.

Pretnja i upotreba nasilja/izazivanje straha

Trgovci ljudima se koriste nasiljem i/ili pretnjom nasiljem kao delotvornim sredstvom kontrole. Žrtve se često tuku i siluju, drže u dugoj izolaciji, lišavaju hrane i vode, drogiraju i muče oštrim predmetima i gašenjem cigareta, a sve u nameri da se pokore. Te radnje se mogu činiti zbog kažnjavanja određenih oblika neposlušnosti, ali i radi upozorenja drugim žrtvama, kako bi postale svesne kakve posledice će pretrpeti u slučaju neposlušnosti. U drugim slučajevima,

žrtva se fizički i/ili seksualno zlostavlja zbog seksualnog sadizma. U slučajevima seksualne eksploatacije, stid koji žrtva oseća je drugi značajan mehanizam kontrole. Trgovac ljudima može zapretiti da će predočiti žrtvinoj porodici da ona radi kao prostitutka. Na taj način obezbeđuje se njeno striktno slaganje sa naredbama trgovca ljudima.

Međutim, nekad je sama pretnja nasiljem dovoljna da dovede do poslušnosti žrtve, te do fizičkog nasilja ne mora ni da dođe. Nažalost, ovakve situacije dodatno otežavaju dokazivanje postojanja prisile na sudu, jer za većinu ljudi ako osoba nije fizički sputavana i fizički kažnjavana to znači da je ona imala „punu slobodu da ode kad god je htela“. Osim toga, trgovci ljudima koriste se i svim onim mehanizmima koji su svojstveni i za partnersko nasilje, o čemu će biti reči i u okviru ove publikacije.

Za izazivanja straha i poslušnosti koristi se i ucena. Nekada trgovci snimaju silovanja da bi potom time ucenjivali žrtve, pretili da će objaviti na internetu, poslati porodicama, prijateljima. Zbog osećanja stida, krivice i stigmatizacije žrtve neretko odlučuju i da ne prijave da su bile ili da su još uvek eksplloatisane.

Važno je zapamtiti: Nije svaka žrtva izložena fizičkom nasilju tokom eksploatacije u lancu trgovine ljudima. Trgovci često kontrolišu žrtvu samo korišćenjem psihološkog nasilja, tj. putem pretnji nasiljem, manipulacijom i lažima. Mnogi trgovci kombinuju direktno nasilje i psihičko zlostavljanje. Odsustvo direktnog fizičkog nasilja se često koristi kao argument da se ne radi o trgovini ljudima i da je žrtva bila u dobrovoljnom „aranžmanu“ sa trgovcem.

Žrtve ostaju u lancu trgovine ljudima i zbog naučene bespomoćnosti i zbog ekstremnog straha i verovanja da je bekstvo nemoguće. Žrtva se oseća kao da nema izbora do da ostane u situaciji zlostavljanja. Taj se sindrom razvija tokom vremena, dok se odvija ciklus nasilja, a osoba gubi nadu i oseća se nemoćnom da se nosi sa situacijom. Žrtva možda nastavlja s pokušajima da unutar situacije zlostavljanja svede nasilje na minimum, ali stvarna pomisao na odlazak kao mogućnost biva sve bleđa. Srž bespomoćnosti obuhvata i nedostatak kontrole i poraz. Reakcija naučene bespomoćnosti je posledica kako ponovljenog izlaganja traumatskim događajima koji su bili podjednako nepredvidljivi i opasni tako i odsustva ikakve mogućnosti da žrtva utiče na ishod događaja.

Upotreba i pretnja represalijama prema žrtvinoj porodici

Svakako jedna od najdelotvornijih je pretnja nasilnim represalijama prema licima koja žrtva voli, to jest njenim najbližima, kao i pretnja njoj samoj. U mnogo slučajeva, trgovci ljudima nastoje da saznaju tačne podatke o porodici žrtve

ili osobama koje su joj bliske. To može biti nadimak bliskog člana porodice ili adresa nekog drugog bliskog lica. Već sama pretnja omogućava kontrolu nad žrtvom, stoga nije nužno da trgovac ljudima raspolaže baš svim podacima o žrtvinoj porodici. Kako žrtva ne želi da rizikuje sigurnost svojih najbližih, posebno ako ima decu, ona se ni ne upušta u nagađanja da li trgovac ljudima „blefira” ili ne kada zadire u intimne detalje njene porodice i kada preti nasiljem usmerenim ka porodici. Trgovac ljudima pretnje ove vrste koristi kao veoma efikasno sredstvo za obezbeđivanje žrtvine poslušnosti, kao i za sprečavanje njenog pokušaja bekstva. Te pretnje se često i ostvaruju: ukoliko se žena usudi da pobegne i bude pronađena, i ona i njena porodica se suočavaju sa odmazdom, sa čime smo se u praksi više puta sretali. Nisu retka ni ubistva izvršena radi zastrašivanja ostalih žrtava, što nam je nažalost takođe iz prakse poznato.

Obaveza vraćanja duga

Jedan od primarnih mehanizama kontrole je obavezivanje zbog zaduženosti, koji podrazumeva da se od žrtve traži da vrati preuveličane troškove, nastale zbog njenog dovođenja u određenu zemlju ili navodne druge troškove koje je trgovac imao zbog nje za hranu, odeću, šminku... Pri tome im se obećava da će navodno biti u mogućnosti da odu čim taj dug otplate. Preterane kamatne stope se obično dodaju tim troškovima, koji se onda nadopunjuju zahtevom za plaćanjem enormno uvećane cene za korišćenje prenoćišta, troškova oglašavanja usluga i troškova prevoza. Sve to, konačno, naraste u sumu koju je nemoguće otplatiti. Često trgovac manipuliše ovim navodnim troškovima, koje povećava i smanjuje u zavisnosti od „njenog ponašanja”. Ona je u uverenju da će, kada otplati „dug” biti slobodna, a zapravo je ovo samo jedan od mehanizama kojim on žrtve drži u zavisnom položaju.

Percepcija kontrole

Svi gorenavedeni mehanizmi kontrole, kao i nepredvidivost situacije, imaju za cilj da žrtvi oduzmu njenu agencnost. Oni dovode do toga da žrtva nema percepciju svoje kontrole na situacijom i time da veruje da ne može da ode ili da ne može da preživi samostalno, čak i kada bi imala mogućnost da pobjegne.

Važno je zapamtiti: Poznato je uvek manje strašno od nepoznatog.

Poznato daje izvesnost situaciji u kojoj se žrtva nalazi, ma koliko ona strašna bila. Žrtva često živi u strahu od toga šta će se desiti ukoliko pokuša da pobegne. Odluku da ne pobegne možemo posmatrati i kao nemogućnost osobe da konstruiše i predvidi događaje i posledice svojih postupaka koji će nakon toga uslediti, što sa sobom novi visok nivo anksioznosti i pretnje.

Reakcija naučene bespomoćnosti je posledica kako ponovljenog izlaganja traumatskim događajima koji su bili podjednako nepredvidivi i opasni tako i odsustva ikakve mogućnosti da žrtva utiče na ishod događaja. Srž bespomoćnosti obuhvata i nedostatak kontrole i poraz. Upravo zbog naučene bespomoćnosti i zbog ekstremnog straha i verovanja da je bekstvo nemoguće žrtve ostaju u lancu trgovine ljudima. Ona se oseća kao da nema drugog izbora. Ovakav doživljaj se razvija tokom vremena, dok se odvija ciklus nasilja, a osoba gubi nadu i oseća se nemoćnom da se nosi sa situacijom. Žrtva možda nastavlja s pokušajima da unutar situacije zlostavljanja svede nasilje na minimum, ali stvarna pomisao na odlazak kao mogućnost biva sve bleđa.

Oporavak žrtava trgovine ljudima

Ukoliko skupe dovoljno hrabrosti i snage da pobjegnu ili izdrže dovoljno dugo da dočekaju policijsku intervenciju ili da budu izbačene, to ne znači da će izaći iz kruga nasilja u kome se nalaze.

Većina žrtava trgovine ljudima se vraća u istu situaciju iz koje su i pokušale da pobjegnu - okolina ne zna i ne želi da zna šta im se dogodilo, nemaju objašnjenje zbog čega se vraćaju kući bez novca, uplašene su, osećaju se poniženo verujući da su jedine kojima se tako nešto dogodilo. Porodica i institucije neretko odbacuju svaku odgovornost i dodatno nameću osećanje krivice i srama.

Ne treba zaboraviti da se u istoj toj sredini u koju se vraćaju verovatno i nalaze osobe koje su ih eksploatisale ili neki njihovi prijatelji, te stoga često trpe pretnje, uznemiravanje, proganjanje i sl.

Ženama koje su preživele ovakvo strahovito fizičko, seksualno i psihičko nasilje (zlostavljanje, pretnje, ucenjivanje, kontrola) za početak je najbitnije da se nalaze u sigurnom prostoru i okruženju. Proces oporavka je spor i na njega utiču mnogi faktori, kako personalni (fizičko i mentalno zdravlje osobe, pozitivna verovanja (vera u sebe i svoje mogućnosti i snage i sl), socijalne veštine), tako i materijalna situacija, ali i socijalna podrška. Socijalna podrška je izuzetno značajan izvor oporavka i prevladavanja krizne situacije i traumatskog iskustva i odnosi se na strukturu, kvalitet i funkciju socijalne mreže kojoj osoba pripada. Oporavak u velikoj meri zavisi od okoline, porodice, bliskih prijatelja, partnera, ali i od osoba koje im pružaju podršku.

Svest o tome da je osoba prihvaćena, voljena, uvažavana, podržavana, da postoji neko na koga može da se osloni i dobije pomoć, utiče na samopoštovanje i na sliku o sebi, a posledično pomaže i da se lakše i brže oporavi i prevlada i najteže životne okolnosti.

Sastavljanje delova života čiji je normalan tok jednom prekinut ulaskom u lanac trgovine ljudima je često vrlo komplikovan zadatak, a imajući u vidu različitost proživljenih iskustava, različite kapacitete osoba, kao i različite načine konstruisanja i sagledavanja proživljenih događaja svakoj osobi se mora omogućiti individualizovan pristup, kako bi se izbegla opasnost generalizacija, ličnih tumačenja i projekcija o potrebama, poteškoćama i kapacitetima žrtve.

Kada govorimo o oporavku žrtava, odnosno o reintegraciji, zapravo govorimo o jednom vrlo širokom procesu koji podrazumeva oporavak sistema vitalnih vrednosti, podrške u pravcu uspostavljanja i jačanja socijalnih odnosa koje imaju podržavajući karakter (porodica, prijatelji, partneri), uključivanje u obrazovni sistem, na tržište rada i uopšte sve što bi moglo da doprinese ekonomskom osnaživanju, kao i podršku u ostvarivanju zakonskih prava. Cilj reintegracije jeste i da se umanjí diskriminacija i nejednakost bilo koje vrste ukoliko joj je žrtva bila izložena, kao na primer član manjinske grupe ili marginalizovanih grupa, ili nakon izlaska iz lanca trgovine ljudima.

Rad sa žrtvama trgovine ljudima koji počiva na njihovom oporavku ima za cilj da pruži mogućnost osobi da prevaziđe okolnosti u kojima se nalazila, da povrati svoju agensnost i kontrolu, da stekne novu percepciju budućnosti i da za sebe izgradi novi život, život bez nasilja.

„Niko ne mora da bude sateran u ćošak; niko ne mora da bude potpuno sputan okolnostima; niko ne mora da bude žrtva svoje biografije “ Dž. A. Keli

NASILJE U PORODICI I NASILJA PREMA ŽENAMA U INTIMNOM PARTNERSKOM ODNOSU

Pripremila: Tanja Ignjatović, Autonomni ženski centar, Beograd

Šezdesetih godina prošlog veka nasilja prema deci i prema ženama u porodičnom kontekstu postaje predmet stručne i društvene pažnje i istraživanja. Bez obzira na značajan napredak, ove pojave su još uvek opterećene brojnim društvenim, profesionalnim i ličnim predrasudama, koje za efekte imaju njihovu marginalizaciju, zanemarivanje ili umanjivanje štetnih posledica, kao i neefikasno organizovanje mera zaštite žrtava i sankcionisanja učinilaca. Broj prijavljenih i zabeleženih slučajeva svih oblika nasilja u porodici značajno je niži od stvarnog broja. Istovremeno, podatak o spremnosti žena sa iskustvom nasilja u porodici da pomoć potraže od državnih institucija (tek 10 posto) ukazuje na to da još uvek nije razvijen delotvoran i efikasan društveni odgovor, odnosno da država i njene javne službe ovaj problem ne tretiraju s dužnom pažnjom.

Specifičnost nasilja prema članovima porodice

Nasilje koje se čini u porodičnom kontekstu i intimnom partnerskom odnosu uvek predstavlja **zloupotrebu** moći i kontrole prema članova porodice koji imaju manje moći i raspolazu manjim resursima. U većini društava, naročito u tradicionalnim i patrijarhalnim zajednicama, **muškarci** imaju znatno više moći – ne samo fizičke, već i ekonomske i društvene. Zbog toga, nasilju u porodici najčešće su izložene žene, deca, stariji, bolesni, osobe sa invaliditetom, odnosno osobe koje zavise od drugih članova porodice.

Specifičnost **odnosa** između članova porodice – snažne emotivne veze, zajedničke vrednosti i "porodična istorija", uz osobene mehanizme nasilja i cikličnu dinamiku, čine ovaj vid nasilja različitim od nasilja izvan porodičnog odnosa, bez obzira na sličnost ispoljavanja i vrsta nasilnih akata.

Nasilje u porodici označava svako delo fizičkog, seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja, do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac deli ili je delio isto boravište sa žrtvom³. Ono obuhvata uglavnom dva tipa nasilja:

---

³ Konvencija Saveta Evrope protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici, čl. 3. tačka (b). "Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 12/2013.

nasilje između sadašnjih ili bivših supružnika ili partnera i međugeneracijsko nasilje koje se najčešće javlja između roditelja i dece.

Nasilje prema ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena i predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode ili mogu da dovedu do fizičke, seksualne, psihičke, odnosno ekonomske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnom, bilo u privatnom životu⁴.

Nasilje prema ženama često se označava i terminom **rodno⁵ zasnovano nasilje**, da bi se označilo da je to nasilje usmereno *protiv žene zato što je žena*, odnosno da ono nesrazmerno pogađa žene⁶, i uključuje sledeće vidove, mada se ne ograničava na njih⁷: nasilje koje se događa u porodici ili domaćinstvu; nasilje koje se događa u zajednici; nasilje koje učini ili odobri država; kršenje ljudskih prava u situacijama ratnog konflikta.

Zlostavljanje i zloupotreba dece predstavlja sve ono što pojedinci, institucije ili procesi čine ili ne čine, a što direktno ili indirektno šteti deci ili oštećuje njihove izgleda na bezbedan i zdrav razvoj ka odraslom dobu. U zakonskom smislu⁸, roditelj zloupotrebljava prava i zlostavlja dete ako: fizički, seksualno ili emocionalno zlostavlja dete; izrabljuje dete prisiljavanjem na preterani rad, ili na rad koji ugrožava moral, zdravlje ili obrazovanje deteta, odnosno na rad koji je zabranjen zakonom; podstiče dete na vršenje krivičnih dela; navikava dete na odavanje rđavim sklonostima; na drugi način zloupotrebljavanje prava deteta.

Zanemarivanje deteta predstavlja izostanak aktivnosti roditelja ili staratelja koje bi zadovoljile detetove osnovne potrebe⁹, što izlaže dete riziku od oštećenja. S obzirom na to koji aspect brige i nege je izostao, zanemarivanje može biti *zdravstveno, fizičko, emocionalno i obrazovno*. U zakonskom smislu¹⁰, roditelj (grubo) zanemaruje dete ako: je napustio dete; uopšte se ne stara o detetu sa kojim živi; izbegava da izdržava dete ili da održava lične odnose sa detetom sa kojim ne živi, odnosno ako sprečava održavanje ličnih odnosa deteta i roditelja

⁴ Preuzeto iz *Konvencije Saveta Evrope*, čl. 3. tačka (a).

⁵ Pojam **rod** označava društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i atribute, koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce (definicija iz *Konvencije Saveta Evrope*, čl. 3. tačka (e)). Način na koji jedno društvo vidi ulogu žene i muškarca zavisi od niza faktora: kulturnih, političkih, ekonomskih, društvenih i religijskih, od običaja, prava, klasne i etničke pripadnosti, kao i od predrasuda koje su raširene u određenom društvu. *Stavovi i ponašanja prema rodu su naučeni i mogu se menjati*.

⁶ Preuzeto iz *Konvencije Saveta Evrope*, čl. 3. tačka (d).

⁷ Preuzeto iz *Preporuke Rec (2002)5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja i Memorandum sa objašnjenjima*.

⁸ Porodični zakon, čl.89, st. 2, „Službeni glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 – dr.zakon i 6/2015.

⁹ Osnovne **fizičke potrebe** su hrana, „krov nad glavom“, odeća, zdravstvena briga, zaštita i higijena. **Elementarne psihičke potrebe** su potreba za sigurnošću, prihvatanjem, poštovanjem, ljubavlju.

¹⁰ Porodični zakon, čl.89, st. 3, „Službeni glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 – dr.zakon i 6/2015.

sa kojim dete ne živi; s namerom i neopravdano izbegava da stvori uslove za zajednički život sa detetom koje se nalazi u ustanovi socijalne zaštite za smeštaj korisnika; na drugi način grubo zanemaruje dužnosti iz sadržine roditeljskog prava. Zanemarivanje je česta pojava i prema drugim članovima porodice koji se nalaze u poziciji nemoći i zavisnosti (stariji, bolesni, članovi porodice sa invaliditetom).

KO je KO u nasilju u porodici i u partnerskim odnosima

Žene svih starosnih kategorije *najčešće su žrtve nasilja* u porodici, što priznaju sva međunarodna dokumenta, kao i domaća strateška dokumenta. Nasilje prema devojkama i devojčicama često je izraz kulturnih i religijskih tradicija koje proizvode zavisnost žena i reprodukuju stereotipne modele ženskih uloga. Nasilje u porodici pogađa žene nesrazmerno, iako i muškarci, posebno dečaci, mogu biti žrtve nasilja u porodici.

Deca su česte žrtve različitih oblika nasilja u porodici¹¹, ili su izložena nasilju koje se čini prema drugim članovima porodice (najčešće njihovim majkama), što predstavlja *indirektno nasilje* prema deci. Izloženost dece nasilju nepovoljno utiče na razvoj deteta, ali i na njegovu bezbednost, kao i na bezbednost žrtve i drugih ranjivih članova porodice. Iz tog razloga, nužno je da se prilikom postupanja, odnosno primene mera i usluga usmerenih na odraslu žrtvu, uzmu u obzir potrebe i prava dece svedoka, da se preduzmu neophodne zakonodavne mere, kao i da im se obezbede usluge podrške koje odgovaraju uzrastu i specifičnim okolnostima¹².

Žrtva označava svako lice koje je izloženo ponašanju opisanom kao „nasilje u porodici” ili „nasilje prema ženama” (rodno zasnovano nasilje). Ovaj se termin često zamenjuje terminom „osoba koja je preživela nasilje”, u nameri da se izbegne negativno obeležavanje (pasivnost i trpljenje), odnosno da se naglase snage i kapaciteti uloženi da se izađe iz nasilja. *Ne postoji tipičan profil žrtve*, a istraživanja potvrđuju da žene, deca i druge osobe sa manje moći, nezavisno od svog socijalnog, obrazovnog, ekonomskog i drugih ličnih svojstava, doživljavaju više nasilja. Takođe, postoji veća verovatnoća da žene koje su doživele nasilje u detinjstvu budu izložene nasilju kasnije u životu, mada ova činjenica nije potvrđena u svakom pojedinačnom slučaju.

Žrtve iz marginalizovanih društvenih grupa u većem su riziku od različitih oblika nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja. Njihova lična svojstva i okolnosti življenja ih čine ranjivijim (rasa, nacionalnost, klasa, starosna dob, mesto porekla

¹¹ Neki oblici nasilja su češće prisutni kod devojčica (incest i seksualno nasilje, dogovoreni i rani brakovi, genitalno sakaćenje, nasilje koje su učinili mladi ljudi, silovanje u bandi), a neki kod dečaka (npr. fizičko kažnjavanje i nasilje).

¹² U skladu sa *Konvencijom Saveta Evrope*, čl. 26, kao i *Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemiravanja* (Vlada RS, 2005) i *Opštim protokolom o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*, tačka 6 (Vlada RS, 2011).

i života, ekonomski i porodični status, invaliditet, hronične bolesti i psihičke teškoće, seksualna orijentacija, status izbeglog ili raseljenog lica, migranta ili azilanta i drugo).

Učinioc nasilja u porodici i partnerskim odnosima u najvećem broju slučajeva je *muškarac*. Muškarci koji čine nasilje prema ženama potiču iz svih društvenih, ekonomskih i obrazovnih slojeva. Ne postoji "psihološki profil učinioca nasilja u porodici". Ipak, moguće ga je prepoznati po tome što: *nameće kontrolu* – kontroliše sve aspekte porodičnog/partnerskog života, postavlja sva pravila, insistira na tome da je „njegova poslednja“ u raspravama i donošenju odluka; *ima uverenje da ima pravo* – da mu pripadaju posebna prava i privilegije, zahtevan je i insistira da bude po njegovom; *ne poštuje* – smatra da je njegova partnerka (ili deca) manje vredna i sposobna, komunicira s njom iz pozicije superiornosti; *manipulativan je* – vešto izvrće argumente, ume da bude dobar, čak nežan, ako mu to koristi, prikazuje se pozitivno pred drugima. Zajednički imenitelj njegovog ponašanje je **stav o vlasništvu** prema članovima porodice.

Najčešće vrste i oblici nasilja u porodici

Fizičko nasilje predstavlja namerno učinjena dela fizičkog nasilja nad drugim licem, nezavisno od konteksta u kojem do njega dolazi, a podrazumeva, mada ne isključuje i druge oblike: guranje, odgurivanje, povlačenje za kosu, šamaranje, udaranje rukama ili nogama, ugrize, davljenje, ubode, premlaćivanje, fizičko mučenje i ubistvo. Težina povreda varira od minimalnih (ogrebotine, modrice, podlivi, prelomi) do ozbiljnih, trajnih povreda i smrti¹³.

Seksualno nasilje, uključujući silovanje, predstavlja namerno ponašanje koje uključuje vaginalnu, analnu ili oralnu penetraciju seksualne prirode (čin koji ima seksualnu konotaciju) na telu drugog lica bez njenog/njegovog pristanka, korišćenjem bilo kog dela tela ili predmeta, kao i druge seksualne radnje s licem bez njenog/njegovog pristanka ili navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji s trećim licem bez njenog/njegovog pristanka. *Pristanak* mora da bude dobrovoljan i da nastane kao ishod slobodne volje lica, procenjene u kontekstu datih okolnosti. To bi značilo da su kažnjive sve seksualne radnje bez pristanka, i kada nema fizičkog otpora žrtve¹⁴, nezavisno od odnosa između učinioca i žrtve. To uvažava veliki raspon ponašanja žrtve i ne sme se zasnivati na pretpostavkama o tipičnom reagovanju žrtve na seksualno nasilje i silovanje, a posebno ne na rodnim stereotipima i mitovima o ženskoj i muškoj seksualnosti.

¹³ Pored krivičnog dela nasilje u porodici (čl. 194), srodna dela u KZ RS: teška telesna povreda (čl. 121) i laka telesna povreda (čl. 122).

¹⁴ Videti: Odluku Evropskog suda za ljudska prava (slučaj M.C. v. Bugaria, od 4.12.2013). Ovo nije slučaj sa definicijom silovanja u Krivičnom zakoniku RS, koja podrazumeva postojanje ili pretnju silom.

Pojavni oblici seksualnog nasilja uključuju seksualno zadirivanje, nepoželjne komentare, neželjene seksualne predloge, prisilu na učešće ili gledanje pornografije, neželjeno dodirivanje, prisilan seks, silovanje, incest, bolni i ponižavajući seksualni čin. *Incest* uključuje svaki seksualni čin koji je učinio bilo koji član porodice, kao i osobe koje povremeno dele dom žrtve ili imaju poverenje žrtve.

Psihičko nasilje predstavlja namerno ponašanje koje ozbiljno (značajno) narušava psihički integritet nekog lica kroz prinudu, odnosno pretnje. Ovo se nasilje može činiti različitim sredstvima i metodama, kao zlostavljajući obrazac ponašanja tokom vremena. Ono često prethodi ili prati fizičko i seksualno nasilje u intimnom partnerskom odnosu ili u porodici.

Pojavni oblici psihičkog nasilja najčešće podrazumevaju, ali ne isključuju i druge oblike: omalovažavanje, vređanje, ignorisanje, korišćenje privilegija, psovke, ismevanje, podrugivanje, prigovarivanje, pretnje i prinude (sa ili bez upotrebe oruđa i oružja kojima se mogu izazvati telesne povrede), zastrašivanje, kontrolu (različitih ili svih aspekata života), izolaciju, prezir, maltretiranje, okrivljavanje, manipulacije decom, verbalni napad. Poseban vid psihičkog nasilja predstavlja takozvano „duhovno nasilje“ koje uključuje nametanje ili uništavanje kulturnih ili religijskih uverenja/verovanja putem ismevanja, kažnjavanja, omalovažavanja ili prisile da se ne praktikuje vlastiti sistem vrednosti i/ili da se usvoji sistem vrednosti koji pripada nasilniku.

Ekonomsko nasilje predstavlja specifičan oblik psihičkog nasilja, ali i samostalnu forma nasilja i najčešću posledicu izloženosti nasilju. Ono obuhvata, ali ne isključuje i druge oblike: nejednaku dostupnost zajedničkih sredstava, uskraćivanje ili kontrolisanje pristupa novcu, sprečavanje zapošljavanja ili obrazovanja i stručnog napredovanja, uskraćivanje prava na vlasništvo, prisiljavanje da se odrekne vlasništva ili da traži vlasništvo kojeg se odrekla ili nameravala da se odrekne, prodaja stvari bez saglasnosti vlasnika/-ce, prodaja pod prinudom, itd.

Proganjanje predstavlja namerno ponašanje ponavljanjem pretnji upućenih drugom licu, koje ima za cilj i za posledicu da izazove strah i da se lice plaši za svoju bezbednost. Preteće ponašanje se može sastojati od ponovljenog praćenja, stupanja u neželjenju komunikaciju, obaveštavanje drugog lica da je predmet posmatranja. Ono obuhvata fizičko praćenje žrtve, pojavljivanje na njenom radnom, mestu stanovanja ili mestu gde se obrazuje i provodi slobodno vreme, ili praćenje u virtuelnom svetu. Preteće ponašanje može obuhvatiti uništavanje imovine, ostavljanje suptilnih tragova kontakta sa ličnim predmetima žrtve, postavljanje lažnog identiteta, odnosno širenje neistinitih informacija o žrtvi ili napad na njenog kućnog ljubimca i slične radnje. Ono može da se odnosi

isključivo na žrtvu, ali i da se proširi na osobe iz žrtvinog okruženja, uključujući članove njene porodice, prijatelje i kolege, što značajno pojačava osećaj straha i gubitka kontrole nad situacijom¹⁵.

Prinudni brak predstavlja namerno prisiljavanje odrasle osobe ili deteta da stupi u brak, uključujući i namerno namamljivanje (odvođenje) odrasle osobe ili deteta na teritoriju države koja nije njena država boravišta, s ciljem prinude da stupi u brak. Prinuda uključuje fizičku ili psihičku silu uz upotrebu prinude ili prisile da se sklopi brak na koji bar jedna strana nije dobrovoljno pristala. Kod namamljivanja nije nužno da je brak sklopljen, već da je postojala namera da se žrtva odvede/dovede u drugu zemlju, kako bi se udala/oženila bez pristanka¹⁶.

Običaji, tradicija i nasilje

Neprihvatljivost opravdanja za krivična dela, uključujući i dela učinjena u ime takozvane „časti“, označava da se niko ne može pozvati na ono što smatra elementom (svoje) kulture, religije, običaja, tradicije ili nekog drugog ličnog razloga, da bi se opravdalo izvršenje nasilja prema ženama, deci ili drugim članovima porodice. Ne može biti izgovor učinioca nasilja da je imao nameru da spreči ili kazni žrtvu zbog sumnje, pretpostavke ili stvarnog kršenja tradicionalnih normi ili običaja i “prikladnog” ponašanja. To znači i da lična uverenja osoba koje učestvuju u postupcima, uključujući sudske, ne treba da utiču na tumačenje zakona tako da to dovodi do opravdanja bilo kojeg dela nasilja. Ako dela nasilja čine deca ispod uzrasta krivične odgovornosti, na podsticaj odraslog člana porodice, nužno je utvrditi odgovornog podstrekača¹⁷.

Najčešće strategije i taktike koje koristi nasilnik

Nasilnik koristi brojne taktike i radnje, koje i bez prisustva fizičkog (ili seksualnog nasilja), kao najvidljivijih i najdramatičnijih oblika, mogu dovesti do željenog efekta – dominacije i kontrole žrtve nasilja. Ove taktike mogu biti korišćene istovremeno, pojedinačno ili u različitim kombinacijama, a njihov izbor, način primene, intenzitet i učestalost zavise od svojstava svakog učinioca, njegovih procena i ciljeva koje želi da ostvari. Fizičkom (i seksualnom) nasilju pribegava se kada ove taktike ne daju željene efekte ili kada nasilnik želi da ubrza njihovo sprovođenje ili učvrsti efekte nasilja. Najčešće prisutne taktike su:

¹⁵ U *Krivičnom zakoniku* RS nema krivičnog dela proganjanje, a srodno delo je ugrožavanja sigurnosti (čl. 138).

¹⁶ U *Krivičnom zakoniku* RS nema dela prinudni brak. Moguće je primeniti odredbe krivičnog dela trgovina ljudima (čl. 388), krivičnog dela otmica (čl. 134), a kada su u pitanju maloletna lica, odredbe krivičnog dela zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 193, st. 2).

¹⁷ Obrazloženje u vezi sa čl. 42 *Konvencije Saveta Evrope*.

Kontrola partnerke, koja počinje već na početku odnosa, obično kao posesivna pažnja koja se postepeno širi se na sve oblasti života žene. Nasilnik vešto kamuflira svoje ponašanje (prikazuje ga kao ljubav). Cilj ove taktike je postizanje poslušnosti, zahvalnosti, čak i ljubavi od strane žene, s krajnjim ciljem ostvarivanja "dobrovoljne" žrtve. Zato što mnoge žene vezuju osećaj vlastite vrednosti (i ponosa) za svoju sposobnost da održe porodične odnose, nasilniku nije teško da žrtvu „uhvati u zamku“ vrednosti do kojih joj je najviše stalo. Kontrola svih aspekata života (uključujući i kontrolu tela) onesposobljava žrtvu, tako da ona počinje da veruje da ne ume samostalno da izvede osnovne životne aktivnosti, ima snažan doživljaj posramljenosti i krivice, demoralisana je.

Pretnje održavaju žrtvu u stalnom stanju straha koji se pojačava hirovitim nametanjem besmislenih zahteva i pravila, nasiljem koje je nepredvidivo. Istovremeno, hirovito udeljivanje „**sitnih milosti**“ podriva psihički otpor žrtve i stvara nadu da će se desiti promena (da će se partnerski odnos vratiti na „staro stanje“). Ovo ponašanje je mnogo delotvornije od stalnih pretnji ili nasilja. Na ovaj način nasilnik pokazuje da može da bude drugačiji, a žena veruje da je on ipak „dobar čovek“. Odgovornost za nasilje se prebacuje na „spoljne faktore“ (alkohol, gubitak posla, ekonomsku situaciju, neposlušnost dece i sl.). Ovo ponašanje ima za cilj da žrtvu veže uz nasilnika.

Izolacija pojačava nasilnikovu moć, koja je ograničena sve dok žrtva održava veze sa drugim ljudima. On nastoji da žrtvu izoluje od izvora informacija, emocionalne podrške i konkretne pomoći, korišćenjem najrazličitiijih postupaka (uhodjenje, prislušivanje, oduzimanje pisama i predmeta, kontrolu telefonskih poziva), tako da „kuća počinje da liči na samicu“. Stalne optužbe za neverstvo vode tome da žena napušta posao, raskida prijateljstva i rodbinske odnose. Izolacijom žena postaje sve zavisnija od nasilnika, a što je više izolovana i uplašena, to se više vezuje za jedini dopušteni odnos – sa partnerom nasilnikom. Pošto za nju ne postoji „drugi svet“, ona počinje da posmatra sve oko sebe očima nasilnika, što stvara iskrivljenu sliku realnosti.

Predaja nastaje tako što strahovlada, kontrola, izolacija, nasumične milosti i nametnuta zavisnost uspešno stvaraju pokornu i poslušnu žrtvu. To podrazumeva i uverenje da je nasilnik svemoćan (da ga niko ne može zaustaviti ili kontrolisati), da je otpor uzaludan, da život zavisi od njegove milosti, koja će se dobiti kroz apsolutnu poslušnost. Konačna kontrola se postiže kada žrtva „izda/napusti“ svoja moralna načela (npr. kada je prinuđena da laže, zataškava ili učestvuje u nedozvoljenim radnjama svog partnera, ili da svedoči nasilnom ponašanju prema deci ili drugim članovima porodice, koje ne može da spreči)¹⁸.

¹⁸ Videti: J. Lewis Herman (1996). *Trauma i oporavak*, Ženska inforteka, Zagreb

Opasna nasilja

Neke situacije predstavljaju visoku ugroženost žrtve od nasilja, što zavisi od ponašanja nasilnika, stanja u kojem se nalazi žrtva i stavova koje ima njeno okruženje. **Strah žrtve** je jedan od najboljih pokazatelja visoke ugroženosti žrtve, odnosno rizika od opasnog nasilja¹⁹. Istovremeno, ako žena ne pokazuje strah, a stručnjaci utvrđuju postojanje bezbednosnih rizika, nužno je preduzeti sve mere zaštite.

Bezbednosni rizici na koje treba obratiti pažnju uključuju: posedovanje (legalno ili nelegalno) oružja i pretnja upotrebom oružja ili oruđe koje može da povredi; istoriju nasilja i eskalaciju nasilja; postojanje sudskih mera zaštite i istoriju njihovog nepoštovanja; kriminalnu istoriju učinioca (koja ne mora biti u vezi sa delima nasilja u porodici); zloupotrebu alkohola ili droge ili sumnju na postojanje psihičkih teškoća ili bolesti; pokušaj samoubistva (kod učinioca i/ili kod žrtve); najava napuštanja partnera, razvod, prijava nasilja instituciji ili sporovi oko imovine, poveravanja dece ili održavanja ličnog odnosa sa decom; ako su deca prisutna dok se dešava nasilje, da li su već ili bi mogla biti povređena; pretnje žrtvi, njenoj porodici, prijateljima; prisiljavanje na seksualne odnose; istoriju ljubomornog ponašanja učinioca; proganjanje ili uznemiravanje; druge pokazatelje (socijalna ili geografska izolacija, nevoljnost žrtve da napusti stan/kuću, činjenica da ne zna jezik ili da nema državljanstvo, određene vrste invaliditeta ili hroničnih bolesti, uzrast/starost žrtve i slično).

Pažljiva procena bezbednosnih rizika i izrada **individualizovanog sigurnosnog plana** za žene i decu jedna je od najvažnijih aktivnosti stručnjaka u nadležnim institucijama (policija, centar za socijalni rad, javno tužilaštvo i zdravstvene ustanove).

Ciklična dinamika nasilja u porodici i partnerskim odnosima

Nasilje najčešće nije izolovani incident, već serija nasilnih događaja koji se **ponavljaju**. Posle eskalacije nasilja i faze „žaljenja i izvinjavanja“, čiji je cilj da se (re)uspostavi veza između žrtve i učinioca nasilja (koja je mogla biti prekinuta napuštanjem nasilnika, pozivom policije i drugim radnjama žrtve), najčešće iznova započinje ciklus nasilja. Iako se često navode kao razlog, treba imati u vidu da spoljni uslovi (problemi) nisu po sebi uzroci nasilja. Takođe, nasilje ne prestaje ni u fazi „žaljenja i izvinjavanja“ (prisutni su elementi kontrole i dominacije), odnosno ne pokazuje spremnost da preuzme odgovornost za vlastito ponašanje. Ova faza žrtvi stvara (lažnu) nadu da je promena nasilnika ipak moguća. Ona se seća svih ranijih pozitivnih iskustava, preuzima na sebe odgovornosti za sudbinu porodice, dece, braka i odlučuje da se vrati/ostane u vezi.

¹⁹ Strah žrtve je bolji pokazatelj opasnosti od pokazatelja koji se odnose na konkretna ponašanja učinioca ili od bilo kog psihološkog testa

Kako se ciklusi nasilja ponavljaju, period između faze stvaranja tenzije i eksplozije nasilja se sve više skraćuje, odnosno nasilni incidenti postaju sve **češći**. Takođe, nivo stresa posle svakog ciklusa nasilja ostaje sve viši, te se faze nasilnog događaja „sažimaju“, tako da je porast napetosti brži, „eksplozija“ je jača, a „žaljenje“ je kraće ili potpuno isčezava (kada nasilnik učvrsti svoju kontrolu i kada žrtva oslabi i izgubi resurse da se odupre nasilju ili napusti nasilnika).

Iako deluje da se žrtva kreće u „začaranom krugu“ nasilja, mnogi primećuju kvalitativno različite faze (spiralno kretanje), koje u jednom trenutku dovode do toga da žrtva svoj odnos razume kao nasilan. To omogućava da se porodične/partnerske relacije sagledaju u novom svetlu, da se donesu odluke i prekine nasilni odnos, uz podršku neformalne i/ili formalne socijalne mreže.

Najčešće predrasude o nasilju u porodici i partnerskim odnosima

Nasilje u porodici nije tako učestala pojava (nije veliki društveni problem).

Nasilje u porodici, uključujući i nasilje u partnerskim vezama, široko je rasprostranjeno, posebno u zemljama sa tradicionalnim kulturama. To što se nasilje dešava „iza zatvorenih vrata“ otežava prikupljanje podataka o rasprostranjenosti fenomena, a neadekvatno evidentiranje u javnim službama može da „iskrivi njegovu sliku“²⁰.

Nasilnici i žrtve potiču iz socijalno ugroženih slojeva (najčešće su niskog obrazovanja, nekvalifikovani, a često i nezaposleni).

Nasilje u porodici se dešava u svim društvenim slojevima, a nasilnici i žrtve su različitog obrazovnog, profesionalnog, socijalnog i ekonomskog statusa. Nasilje u društveno višim slojevima ima druge pojavne oblike i verovatno znatno višu „tamnu brojku“. Žene iz više društvene klase imaju i veće mogućnosti za podršku privatnih službi, te nasilje nije evidentirano u javnim službama. Profesionalci često imaju negativne stereotipe o siromaštvu (koje ne uzrokuje i ne mora biti povezano sa nasilnim odnosima). Važno je imati u vidu da socio-ekonomski stresori (gubitak zaposlenja i stabilnih izvora prihoda) mogu doprineti nasilju (jer imaju jači uticaj na gubitak identiteta kod muškaraca, nego kod žena).

Nasilje i ljubav ne idu zajedno.

Ljudi često veruju da su ljubav i nasilje toliko različiti da ne mogu postojati u istom odnosu. Međutim, još u detinjstvu se nauči da osobe koje nas vole mogu i da nas tuku (fizičko kažnjavanje dece u svrhu „disciplinovanja i vaspitanja“).

²⁰Videti: Nikolić-Ristanović, V. (ur.), (2002.): *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd; Babović, Ginić, Vuković (2010): *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, Ministarstvo rada i socijalne politike RS; Nikolić-Ristanović, V (ur.), (2010): *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova; Godišnji izveštaji o radu centara za socijalni rad, Republički zavod za socijalnu zaštitu, i dr.

Društvene norme, kultura, religija i običaji podržavaju ove stavove. Na početku ljubavnog odnosa muškarci pokazuju ponašanja koja se tumače kao ljubav, čak i kada imaju posesivni karakter. I kada se ponašaju nasilno, muškarci imaju periode u kojima se uzdržavaju od nasilja (obično u cilju pridobijanja žrtve i traženja oprostaja za učinjena dela), što se često (pogrešno) tumači kao ljubav.

Žena je kriva za nasilje koje trpi (ona je svojim postupcima provocirala, zaslužuje je da bude kažnjena).

Iako mnogi smatraju da se muškarci ponašaju nasilno zato što su „izazvani“, nasilje nije posledica neprilagođenog ponašanja žene. Najveći broj žena preuzima sve da bi „smirilo“ partnera i izbeglo nasilje. Nasilnik je taj koji „bira“ način ponašanja, a preuzimanje odgovornosti za nasilna dela predstavlja prvi korak ka promeni njegovog ponašanja.

Žene vole nasilje i zbog toga ostaju da žive sa nasilnikom (da nije tako, napustile bi nasilnog partnera).

Razlozi zbog kojih žene ostaju u nasilnoj vezi su mnogobrojni, ali nisu vezani uz ideju da „žene vole nasilje“ (pretpostavka o „mazohizmu žena“, koja ne opisuje nasilnog muškarca kao „sadistu“, što bi moralo imati jasne konsekvence; slične posledice ima i pretpostavka o „sekundarnoj dobiti“ žene koja trpi nasilje u porodici). Prekidanje partnerske veze i napuštanje nasilnika, može da predstavlja *ozbiljan rizik* za eskalaciju nasilja, čak za ubistvo. Samo neki od razloga zbog kojih žene ne prijavljuju nasilje, ili ne napuštaju nasilni partnerski odnos, uključuju: ekonomsku zavisnost od partnera, roditeljstvo, nedostatak podrške od strane porodice i prijatelja, strah, taktike kontrole i izolacije koje je nasilnik uspostavio, mehanizme preživljavanja koji uključuju poricanje i umanjivanje nasilja, preuzimanje krivice, odgovornosti, sramota, nisko samopoštovanje, prihvatanje tradicionalnih rodni uloga, iscrpljenost (fizička i emotivna), nepoznavanje zakona i procedura, nerazumevanje ili neefikasnost profesionalaca, običaji, religijska uverenja i brojni drugi.

Žene su nasilne kao i muškarci (mada se to nasilje ispoljava na drugačiji način).

Ova pretpostavka počiva na izvesnom preklapanju pojmova nasilje i agresija. I žene i muškarci mogu biti agresivni, ali su žene značajno manje nasilne od muškaraca. Muškarci mnogo češće posežu za fizičkim nasiljem i čak 20 puta češće za ubistvom. Posledice njihovog nasilja su teže. Oni češće ponavljaju nasilna ponašanja. Verbalni sukobi između partnera koji nisu praćeni mehanizmima domnacije, kontrole i prisile, kao i osećanjima straha, izolacije i nemogućnost izbora, u kojima žene učestvuju u sličnom broju kao i muškarci, predstavljaju *partnerske sukobe* (konfliktno partnerske realacije), a ne nasilje.

Alkohol je glavni uzrok nasilja u porodici.

Alkoholisana osoba češće ispoljava nasilno ponašanje, ali je alkohol samo

podsticajna okolnost, a retko direktan i neposredan uzrok nasilja (veliki procenat alkoholičara nema nasilno ponašanje). Nasilna osoba je nasilna i trezna i u alkoholisanom stanju (ona istovremeno ima dva problema – nasilje i alkoholizam). Nažalost, društveno je prihvatljivije okriviti alkohol ili drogu za nasilno ponašanje, pa ponekada i žene prihvataju alkoholizam kao uzrok i krivca za nasilje svog partnera.

Nasilni muškarci ne mogu biti normalni (mora da su mentalno bolesni).

Samo manji procenat nasilnika ima mentalne probleme (ne više od 10%). Ova predrasuda pruža „prihvatljivo“ objašnjenje za nasilje i oslobađa nasilnika od odgovornosti. Istovremeno, ona stigmatizuje duševne bolesnike, koji u najvećem procentu nisu nasilni i opasni po sebe i druge.

Nasilne muškarce je nemoguće kontrolisati i nemoguće im je pomoći.

Nasilno ponašanje, bez obzira da li je posledica zloupotrebe moći i kontrole ili je posledica neadekvatnog nošenja sa frustracijama i besom, može se kontrolisati. *Oснаživanje žrtve i pružanje podrške* da prekine nasilni odnos samo je jedan način reagovanja službi. *Represivne mere* koje bi trebalo da zabrane nasilno ponašanje i uvedu efikasnu spoljnu kontrolu, nužne su ako se žele postići stvarni efekti u zaustavljanju nasilja. *Preuzimanje odgovornosti nasilnika* za svoje ponašanje prvi je korak ka promeni. Postoji više različitih programa (individualnog i grupnog) rada (tretmana) sa nasilnicima²¹, a principi na kojima počivaju uključuju da je isključiva odgovornost za nasilje na onome ko ga čini, kao i da je bezbednost/sigurnost žrtve prioritet (cilj) tretmana.

Pravi roditelji ne mogu da zlostavljaju svoju decu (podaci o rasprostranjenosti nasilja prema deci su preterani).

I ovo je česta predrasuda koju opovrgavaju podaci istraživanja, kao i zvanična statistika, iako je „tamna brojka“ velika²². Pored široko rasprostranjenih uverenja koja opravdavaju zlostavljanje i zanemirivanje dece, brojni su razlozi zbog kojih deca *retko prijavljuju nasilje*. I kada osećaju da je to što im se dešava loše, ona nekada ne umeju da imenuju ponašanja, misle da su usamljena u svom iskustvu (da se to samo njima dešava), plaše se kako će odreagovati ljudi kojima se povere, da li će ih okriviti za nasilje ili proglasiti lošim. Deca lako preuzimaju odgovornost (zlostavljači pravdaju svoje postupke time da su ih deca „izazavala“), ili se plaše posledica za sebe i za zlostavljača (da roditelj ne završi u zatvoru, a ono u domu

²¹ Savet Evrope je izdao više studije o efektima rada sa muškarcima učiniocima nasilja i ulozi mškaraca u suzbijanju nasilja nad ženama (*Measures dealing with men perpetrators of domestic violence*, 2003; *Violence within the family: the place and role of men*, 2005); Za specijalizovani tretman nasilnog ponašanja koji se od pre nekoliko godina sprovodi kod nas nema dostupnih podataka o pozitivnim efektima iz perspektive žrtve, kao i o trajnosti postignutih promena.

²² Godišnji izveštaji o radu centara za socijalni rad koje izdaje Republički zavod za socijalnu zaštitu; Nacionalna studija o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji (2015), Incest trauma centar, Beograd; Ignjatović, T., (2013): *Posledice koje ima nasilja prema ženama na decu i odgovor javnih službi na ovaj problem*, Autonomni ženski centra i UNICEF.

za siročad, da će biti izdvojeno iz porodice, izbačeno iz škole i slično), što su česte pretnje zlostavljača.

Deci je potreban otac, iako je nasilan prema njihovoj majci (žena treba da ostane sa nasilnim partnerom za dobrobit svoje dece).

Ovo je jedna od tipičnih predrasuda zbog kojih žene ostaju u nasilnim vezama. Neosporno je da deci treba otac, ali odrastanje u porodici u kojoj postoji nasilje ima niz štetnih posledica za emocionalni, socijalni i misaoni razvoj dece, a dovodi i do učenja nasilnih obrazaca ponašanja (češće kod dečaka) i pasivnosti, poslušnosti i niskog samopouzdanja i samovrednovanja (češće kod devojčica), odnosno fenomena „međugeneracijskog prenosa nasilja“.

Da je nasilje zaista ozbiljno, žena bi tražila pomoć institucija.

Žene se boje odmazde nasilnika. Mnoge misle da im niko neće verovati, ili da ih neće ozbiljno shvatiti i podržati. Istraživanja odgovora javnih službi, sudskih procesa i efekata zaštite, nažalost, često potvrđuju neefikasnost postojećih sistema zaštite²³.

Posledice nasilja u porodici

Nasilje prema ženama predstavlja rizik za **fizičko i reproduktivno zdravlje**, a Svetska zdravstvena organizacija ga proglašava prioritarnim javno-zdravstvenim problemom, koji zahteva energičnu akciju usmerenu ka njegovom suzbijanju i prestanku²⁴. Nasilje ostavlja različite, specifične i nespecifične, međusobno povezane posledice, a predstavlja i vodeći uzrok povreda zbog kojih žene traže medicinsku pomoć²⁵. Fizičkim nasiljem nastaju različite mehaničke i fizičke povrede, kao i funkcionalni poremećaji zdravlja, čija učestalost varira između 40 i 75%, mada pravi uzrok povređivanja može ostati nejasan i neutvrđen, čak i od iskusnih zdravstvenih radnika. Seksualno nasilje kod žena koje su ga iskusile tri puta češće dovodi do ginekoloških problema, koji su uglavnom dugotrajni i rekurentni. Nasilje je čest pratilac trudnoće (prevalencija se kreće u rasponu od

²³ Videti: Konstatinović-Vilić, S., N. Petrušić (2007): *Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju; Petrušić, N., Konstatinović-Vilić, S. (2010): *Porodična zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi u Srbiji*, Autonomni ženski centar, Beograd; Jovanović, S., B. Simeunović-Patić, V. Macanović, (2013). *Krivičnopravni odgovor na nasilja u porodici u Vojvodini*, Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanja i ravnopravnost polova, Novi Sad; Ignjatović, T., D. Pavlović-Babić, M. Lukić (2015): *Delotvornost sistemskih mehanizama za sprečavanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici*, Autonomni ženski centar i Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade RS;

²⁴ *Violence against Women: a priority health issue*, WHO/FRH/WHD/97.8.

²⁵ Videti: Otašević, S., (ur.), (2005): *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*, Autonomni ženski centar, Beograd; Dikanović, B., (2006): *Žrtve i zdravlje – zdravstvene posledice nasilja nad ženama, Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, br. 3, godina 9. str. 15-22, Viktimološko društvo Srbije, Beograd; Ignjatović, T., (2011): *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*, Rekonstrukcija ženski fond, Beograd;

3,9 do 8,3% u različitim svetskim istraživanjima), što predstavlja ozbiljan rizik za zdravlje i život i majke i deteta.

Nasilje u porodici predstavlja **hroničan stres**. Dugotrajna izloženost stresu dovodi do oštećenja imunološkog sistema, što dalje olakšava pojavu niza bolesti. Najčešći **psihosomatski** simptomi uključuju glavobolje, bolove u vratu, ramenima i leđima, tikove, nesanicu, kožne osipe, anemiju, respiratorne probleme, menstrualne tegobe, češća razboljevanja, pogoršanje zdravstvenog stanja ili bolesti, bolove u stomaku, dijareu, učestalo pojavljivanje herpesa i slično.

Psihičke posledice su takođe brojne i uključuju napetost, nemir, osećaj slabosti, osećanje straha (za sebe, za decu, druge članove porodice), sram, krivicu, samozanemarivanje, gubitak samopouzdanja, nesigurnost, osećanje bespomoćnosti i beznadežnosti, depresivnost, anksioznost, napade panike, suicidalne ideje, poremećaje spavanja (nesanica, noćne more), poremećaje u ishrani (anoreksija, bulimija, pothranjenost, dehidriranost), nedostatak tolerancije i strpljenja, zloupotrebu duvana, alkohola i droga, zavisnost od lekova, destruktivno ponašanje prema drugima (zanemarivanje dece, nasilje prema deci, ubistvo nasilnika), samodestruktivno ponašanje (pokušaj samoubistva i samoubistvo).

Nasilje u partnerskoj relaciji utiče i na odnos **roditelj-dete** i na **razvoj deteta**, međutim istraživanja uticaja nisu jednostavna i jednoznačna zbog preklapanja različitih nepovoljnih faktora (siromaštvo, stresni događaji i krize, alkoholizam člana porodice, uticaj različitih vrsta nasilja i slično). Deca su izložena opasnostima, mogućem zapuštanju i zlostavljanju, a odnos deteta sa majkom i ocem menja se na različite načine. Majke-žrtve nasilja su u psihološkom smislu „manje na raspolaganju“ detetu i imaju nedosledniji stil roditeljstva. U ekstremnim situacijama nasilja prema majci, kod dece se javljaju izrazite i nepovoljne promene ponašanja u različitim formama eksternalizacije ili internalizacije simptoma. Potvrđuje se bliska veza između nasilja u porodici i u zajednici (delinkventna ponašanja dece) i međugeneracijski prenos nasilnih obrazaca.

Međutim, *prenaglašavanje težine traume nasilja* može da rezultira očekivanjem stereotipne slike žrtve, što dalje može da utiče na nepovoljnu procenu opštih kapaciteta žene, posebno njenih kapaciteta za roditeljstvo.

Institucionalno nasilje

Institucionalno nasilje predstavlja neodgovarajuće ponašanje učinjeno od strane profesionalaca u institucijama. Ono može biti **direktno nasilje** (psihičko, fizičko, seksualno i/ili ekonomsko) koje primenjuju predstavnici institucija nad korisnicima/cama usluga i izraženo kroz **stavove i ponašanja** koja vode

uskraćivanju pomoći, umanjivanju nasilja ili posledica, okrivljavanju žrtve, nedelotvornom i neefikasnom postupanju, što uključuje i nepovezanost relevantnih službi sistema.

Profesionalno postupanje trebalo bi da je bazirano na opšteprihvaćenim principima i protokolima koji orijentišu praksu i koji predstavljaju sastavni deo internih uputstva o radu, obaveznih za sve zaposlene. U tom smislu, Vlada Republike Srbije i nadležna ministarstva su doneli niz podzakonskih akata, relevantnih za ovu oblast²⁶.

Opšti principi zaštite žrtava nasilja u porodici zajednički za sve službe, bez obzira na razlike u njihovim nadležnostima i ulogama, što bi trebalo da doprinese boljem međusobnom razumevanju profesionalaca, kao i sveobuhvatnom i koordinisanom delovanju. Oni uključuju sledeće zahteve:

- postizanje **bezbednosti** (bezbedne zaštite) žrtve je prioritet u radu stručnih službi, što podrazumeva znanje o specifičnim karakteristikama različitih oblika rodno zasnovanog i nasilja u porodici, sposobnost da se proceni stepen opasnosti (rizika), donesu adekvatne odluke i primeni znanje o procedurama i postupcima;
- lociranje **odgovornosti za nasilje** (isključivo) na nasilnika, što onemogućava delovanje tehnika umanjivanja, negiranja, podele odgovornosti i okrivljavanja žrtve;
- prioritet intervencije je **zaustavljanje nasilja**, što određuje vrstu i sled intervencija. **Hitnost** postupaka se usaglašava sa procenom opasnosti situacije i ugroženosti žrtve/i;
- sve intervencije treba da uzimaju u obzir **nejednakost moći** između žrtve i nasilnika, što uključuje odustajanje od principa „jednakog tretmana“; odgovarajuće intervencije za žrtvu su zaštita, osnaživanje i podrška, a odgovarajuće intervencije za učinioce nasilja su zabrana, kontrola i sankcija.
- institucije su **odgovorne da zaustave nasilje** i preduzmu mere zaštite žrtava.
- bezbednost dece se postiže kroz zaštitu i osnaživanje autonomije nenasilnog roditelja.

Da bi profesionalno ponašanje bilo u skladu sa proklamovanim principima zaštite nužno je da profesionalci/-ke u svim relevantnim službama budu odgovorni za:

- **prepoznavanje** nasilja i kada ono nije lako uočljivo;
- poštovanje **tajnosti i privatnosti podataka**, koje ne ugrožava život i zaštitu od nasilja (ograničenje poverljivosti podataka);

²⁶ *Opšti protokol o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja* (2005) i posebni protokoli za profesionalce u policiji, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, obrazovno-vaspitnim ustanovama i pravosuđu; *Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima* (2011) i posebni protokoli za profesionalce u policiji, sistemu socijalne i zdravstvene zaštite i pravosuđu.

- poštovanje **potreba, procena i stavova** osobe koja je preživela nasilje;
- negovanje **empatije** u radu sa žrtvama nasilja;
- **eliminisanje predrasuda** u tretmanu žrtvi;
- doslednost u radu, uvažavanje principa hitnosti i efikasnosti u radu, dobru informisanost i koordiniranu razmenu informacija sa relevantnim službama, preduzimanje svih dostupnih mera socijalne kontrole i maksimalno korišćenje zakonskih mogućnosti;
- izgradnju **poverenja** žrtve/i u institucije;
- stalno **preispitivanje efekata** pojedinačnih mera i njihovo unapređivanje.

Odgovornost države

Međunarodna dokumenta u ovoj oblasti određuju odgovornost države u prevenciji, otkrivanju, sprečavanju, zaštiti od nasilja i kažnjavanju učinilaca. Država ima ključnu ulogu, a vlade odgovornost, da stvore klimu **nulte tolerancije** na nasilje u porodici i rodno zasnovano nasilje, prihvatanjem određenih mera i uvođenjem sistema zaštite i prevencije. Država je odgovorna za *troškove* organizovanja prevencije i zaštite, kao i *nadoknadu štete* u svim slučajevima u kojima je propustila da zaštiti. Republika Srbija je ovu obavezu prihvatila ratifikacijom (potvrđivanjem) međunarodnih ugovora:

- Konvencija o zabrani svih oblika diskriminacije žena i Opšta preporuka br. 19 (Ujedinjene nacije)
- Konvencija o pravima deteta (Ujedinjene nacije)
- Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Savet Evrope).

Ipak, zakoni su još uvek neusaglašeni sa standardima međunarodnih dokumenata, a njihova primena je neodgovarajuća, uz nedovoljne aktivnosti podizanja javne svesti o problemu, kao i nedostatak sistemskih mehanizama za prikupljanje podataka i praćenju efekata mera koje preduzimaju državni organi i institucije.

ŽRTVE I PREŽIVELE TRGOVINA LJUDIMA – ISKUSTVO KOMPLEKSNE TRAUME

Biljana Slavković, psihoterapeutkinja, „Insitut za psihodramu“, Beograd

Ono što mi je bilo najznačajnije tokom godina terapije je što sam ponovo počela da verujem ljudima, pomalo... ne baš svima...ali bar nekima od njih.²⁷

Napomena o terminologiji: u ovom članku autorka koristi termin „preživela“ umesto termina „žrtva“. Termin „preživela“ pruža realnu sliku osobe koja je, uprkos tome što je preživela kompleksnu traumu, sposobna za delimični ili puni oporavak i nastavak života. Termin „žrtva“ etiketira osobu, oduzimajući joj zauvek priliku da živi život bez nasilja. Termin „preživela“ se koristi u ženskom rodu, posebno zbog statistike koja govori o tome da su u najvećem procentu žene preživele traumu trgovine ljudima. Naravno, termin se u potpunosti odnosi i na muškarce i decu oba pola koja su iskusila trgovinu ljudima.

Termini „zlostavljač“, „trafikanat“ i „trgovci ljudima“ su u ovom članku u funkciji sinonima.

Vratili su me u zemlju nedavno, ne znam šta će sada biti sa mnom; plašim se da me ne nadju...loše se osećam, život više nema smisla. Ne mogu sebe da prepoznam, i ne sećam se kako je bilo ranije u životu... stidim se zbog svega što se dogodilo; stalno se pitam kako sam mogla da poverujem da me čeka dobar posao i kako nisam na vreme shvatila da će me moj mladić tako izneveriti... Često sanjam užasne snove, kao da mučenje i dalje traje, imam glavobolje i ne jedem... nemam nikoga, porodici ne smem da se javim, oni me osudjuju. Posao nemam, a ne mogu ni da radim...ne znam gde da živim, novca nemam. Nemam poverenja ni u koga, a policija i tužilac insistiraju da govorim o tim strašnim ljudima... Sve češće razmišljam o samoubistvu...²⁸

²⁷ Izjava preživele u lancu trgovine ljudima u Srbiji na kraju petogodisnjeg procesa psihoterapije

²⁸ Napomena autorke: ova ispovest je izmenjena i ne predstavlja citat klijentkinje iz psihoterapijske prakse. Svrha citata je edukativne prirode

Znanje o traumi trgovine ljudima je osnova za adekvatnu komunikaciju i efikasnost budućih profesionalaca (sadašnjih studenata) u multidisciplinarnom pristupu pomoći preživelim

Sve institucije sistema koje su nadležne u oblasti trgovine ljudima (za prevenciju, prepoznavanje, istraživanje i sankcionisanje, kao i za podršku preživelim) imaju indirektan ili direktan kontakt sa samim žrtvama i preživelim. Čak i kada takav kontakt zbog prirode ili faze posla izostaje, profesionalcima iz pomenutih institucija je neophodno da imaju osnovna znanja o efektu trgovine ljudima na mentalno i fizičko zdravlje pojedinca. Zbog čega je to važno? Zbog toga što je fenomen trgovine ljudima kompleksan, a u cilju uspešnosti budućih profesionalaca u prevenciji, kao i u ostalim radnjama (u zaustavljanju trgovine ljudima i u zaštiti preživelih), ponudićemo osnovne informacije i iskustva o tome na koji način trgovina ljudima razarajuće utiče na osobe koje su je preživele. Zato je neophodno izložiti osnovne mehanizme psihološke traume kao i psiho-fizičkog odgovora na nju.

„Izučavanje psihološke traume podrazumeva istovremeno suočavanje sa prirodnom ljudskom vulnerabilnošću i kapacitetom zla koji postoji u ljudskoj prirodi. Izučavanje traume uvek znači svedočenje užasavajućih događaja. Svedoci traume koju nanosi ljudsko biće se nađu zaglavljani u situaciji konflikta između žrtve i nasilnika. Moralno je nemoguće ostati neutralan u ovom konfliktu. Svedok je primoran da se opredeli. Snažan je izazov da se opredelimo za stranu napasnika, jer oni zahtevaju da svedok ništa ne preduzima, što odgovara univerzalnoj potrebi da se zlo ne vidi, ne čuje i ne pominje. Žrtva, sa druge strane traži od svedoka da podeli teret bola. Žrtva zahteva angažman i sećanje”²⁹.

Koji profesionalci su potencijalni svedoci traume trgovine ljudima: nastavnica / nastavnik koja otkriva da je učenik/ca žrtva trgovine ljudima; lekar/lekarka opšte prakse ili ginekologije ili pedijatrije; socijalni radnik/radnica koji pruža uslugu preživeloj/om; radnici/ ce policije i tužilaštva koji vrše istragu i pokreću krivični proces protiv trgovaca ljudima; sudije koje procesuiraju slučaj trgovine ljudima; advokati/advokatice koje zastupaju preživele; zaposlene/i u NVO koje pružaju specijalizovanu podršku preživelim; privatno, svedok traume trgovine ljudima može biti bilo ko od nas. Svi profesionalci su takođe ljudi sa ličnim vrednosnim stavovima, kao i sa određenim predrasudama ili ograničenim znanjima i ta činjenica može pozitivno, ali i negativno da utiče na uspešnost njihovog rada. Upravo to određuje stepen efikasnosti i zadovoljenja prava preživelih u dobijanju bezbednosne, pravne, psihološke, socijalne i svake druge zaštite. **Tek kada je ova zaštita postignuta možemo govoriti o početku procesa ponovne socijalne integracije preživelih.**

²⁹ Judith Lewis Herman, *Trauma and Recovery*, Pandora edition, Basic Books, 1992, p.7

O psihološkoj traumi

„Psihološka trauma se obično definiše kao događaj izvan uobičajenog ljudskog iskustva koje predstavlja pretnju za život. Traumatski događaj isključuje uobičajene sisteme reagovanja koji ljudima daju osećaj kontrole, povezanosti i smisla. Traumatski događaji nisu neuobičajeni po tome što su retki, nego po tome što predstavljaju slom uobičajenih sistema adaptacije na životne uslove. Zajednički imenitelji za psihološku traumu su: intezivan strah, bespomoćnost, gubitak kontrole, strah od uništenja.“³⁰

Pojedinačni traumatski događaj se može pojaviti u životu bilo koje osobe (prirodna nepogoda - npr.zemljotres, ili smrt bliske osobe, ili napad pljačkaša na ulici...). „ Prolongirana, ponovljena trauma se pojavljuje u situacijama potčinjenosti, onda kada osoba ne može da pobegne jer se nalazi pod stalnom kontrolom zlostavljača. Na taj način se kreira poseban odnos između zlostavljača i preživele baziran na prisili. Ovakva situacija se svakako odnosi na osobe koje su u lancu trgovine ljudima.„Ovo podjednako važi kako za prisilu koja se sprovodi silom(...) kao i u kombinaciji sile, ponižavanja, zavodenja“³¹. Očito je da zlostavljač, u ovom slučaju trafikant, postaje najmoćnija osoba u životu preživele, a psihologija preživele proističe iz postupaka i verovanja trafikanta.

Trgovina ljudima kao oblik najintezivnijeg nasilja (tortura)

Trgovina ljudima kao kompleksna psihološka trauma objedinjuje sve postojeće oblike nasilja koje nanosi osoba – zlostavljač, i ta činjenica kasnije predstavlja izrazite izazove u oporavku preživelih: fizičko nasilje, psihološko nasilje, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje, duhovno nasilje. Ističemo da je trgovina ljudima u najvećoj meri bazirana na **rodno zasnovanom nasilju**, jer su većinski žrtve žene (87 %).³² Uloga žene definisana patrijarhalnim konceptom dodeljivanja moći (tj. nadmoći) muškarcu samo zato što je muškarac pogoduje prihvatanju i primeni različitih oblika nasilja prema ženama (tako se često „regrutuju“ žrtve trgovine ljudima). U patrijarhatu je prisutna idealizacija partnerske „ljubavi“, koncepta održanja braka po svaku cenu; tu su i ugovoreni brakovi; seksualizacija – tretman žene kao seksualnog objekta i objekta za radjanje; prisustvo i tiho tolerisanje incesta u porodici; često društveno i pravno neosuđivanje silovatelja žena; krizni ratni, post-ratni i tranzicioni društveni periodi pojačavaju nasilje nad ženama; ekonomski pritisak na žene posebno je izražen u vremenima ekonomske krize.

Svaka osoba koja je preživela trgovinu ljudima je iskusila kompleksnu psihološku traumu. Termin „preživela“ traume trgovine ljudima se odnosi na svaku osobu koja

³⁰ *Ibid.*, p.33

³¹ *Ibid.*, p.74

³² Zimmerman, Hossaid, Yun, Roche, Morison, Watts “Stolen smiles summary report”, 2006

se protiv svoje volje primorava da radi određene poslove. Izolacija i isključivanje su važni termini koji se odnose na preživjele, i predstavljaju mehanizme kontrole od strane trafikantata koja preživjele drži udaljene od spoljnog sveta.³³ Psihološka trauma kao odgovor preživjele na traumatski događaj će kod svake osobe biti različit, a o faktorima koji utiču na ove razlike više možete saznati u tekstu *B.Slavković, Psihoterapija osoba koje su preživjele trgovinu ljudima: Psihodramski pristup*.³⁴

Važno je na ovom mestu napomeniti da se, usled različitih reakcija na kompleksnu traumu, svakoj preživeloj mora omogućiti individualizovani pristup od strane profesionalaca iz institucija. Na taj način se može izbeći opasnost generalizacija, ličnih (često pogrešnih) projekcija profesionalaca o potrebama, poteškoćama i kapacitetima preživjele. Na ovaj način se proces pomoći preživelim ojačava realnim, nasuprot pozitivno ili negativno idealizovanim očekivanjima; samim tim je i planiranje postupaka od strane profesionalaca, uz obaveznu saglasnost i saradnju preživjele, mnogo efikasnije.

Najčešće karakteristike traumatizirajućeg iskustva osoba koje su preživjele trgovinu ljudima

Sledeće karakteristike su tipične i opisuju situacije sa aspekta psihološkog iskustva, sa kojima se u lancu trgovine ljudima, suočavaju preživjele:

- nepredvidljivost događaja
- gubitak kontrole nad događajima³⁵

Trafikanti koriste **sledeće mehanizme kontrole preživelih**:

- **ograničenost kretanja** koja postoji u svim formama trgovine ljudima; u većini slučajeva su preživjele pod kontrolom trafikanta u svim aspektima života (ishrana, spavanje, higijena itd.). Prema studijama preživelih koje su seksualno eksploatisane, „samo njih 3 % je izjavilo da su uvek slobodne“, ali je naknadnim intervjuom uočeno da je to značilo sledeće: „uvek sam slobodna da idem gde god hoću, naravno u pratnji nekog (trafikanta, *prim.prev.*)“.³⁶ Zbog posebnog odnosa između zlostavljača i preživjele, često se može primetiti perfidan način kontrole: žrtvi se daje mali deo novca za seksualne usluge koje obavlja, ili se primorava da učestvuje u nekim sitnijim kriminalnim radnjama, ili se primorava da koristi narkotike ili da se ponaša potpuno suprotno od ličnih uverenja (na

³³ Jenny Bjork and Katie Chalk (eds) *10 things you need to know about human trafficking*, World Vision Asia Pacific, 2009, p.4

³⁴ ASTRA, Zbornik „Trgovina ljudima: trauma i psihoterapija“, 2013; str.91 <http://www.astra.rs/izdanja/prirucnici/trgovina-ljudima-trauma-i-psihoterapija-zbornik-radova-2013/>

³⁵ M.Basoglu and S. Mineka. *The role of uncontrollable and unpredictable stress in post-traumatic stress responses in torture survivors*, in *Torture and its Consequences: Current treatment approaches*, M. Basoglu, (ed.), 1992

³⁶ United Nations, *Anti-human trafficking manual for criminal justice practitioners, Module 3 Psychological reactions of victims of trafficking in persons*, UN Office on Drugs and Crime, Vienna 2009, http://www.unodc.org/documents/human-trafficking/09-80667_module3_Ebook.pdf, oktobar, 2009

primer suprotno religijskim uverenjima). Na taj način preživela počinje da oseća da je sama odgovorna za situaciju u kojoj se nalazi, krivica se iz zlostavljača psihološki premešta u ličnost preživele, sve niži nivo samopoštovanja žrtvu čini sve bespomoćnijom, čime ona postaje sve zavisnija: „Ne treba meni čuvar, imam ja svog policajca u glavi”. Ovakva kontrola doprinosi sve intezivnijem strahu i punoj izolaciji žrtve, sa nemogućnošću da sa bilo kim podeli svoja osećanja.

- **nasilje** (pretnje, zaplašivanja, napadi, izlaganje opasnostima)- prema navodima Ujedinjenih nacija oko 60 % preživelih koje su bile u lancu za seksualnu eksploataciju su iskusile nasilje u periodu pre nego što su bile trafikovane, a 90% njih je potvrdilo da je iskusilo fizičko i seksualno nasilje u toku trafikovanja.³⁷ Podsećamo ovom prilikom da pod nasiljem podrazumevamo, pored ostalog i: izlaganje opasnosti (na primer prebrza vožnja i pretnja izbacivanjem iz kola na autoputu u toku vožnje); izlaganje posmatranju zlostavljanja drugih žrtava. Ističemo ove primere jer ponekad profesionalci nisu dovoljno senzibilisani da razumeju razarajući efekat indirektnog nasilja na preživelu (na primer kada ona prisustvuje prebijanju ili silovanju druge osobe).
- **zlostavljanje** treba shvatiti u najširem smislu reči: kao psihološko koje je sadržano u ostalim oblicima zlostavljanja, fizičko, seksualno, ekonomsko. Zlostavljanjem se smatra i kada su zanemarene potrebe u ishrani, u higijeni, zdravstvenoj zaštiti (na primer nabavka neophodnih lekova, ili nesaniranje povreda, ili primoravanje na seksualne odnose bez zaštite ili u trudnoći). Pretnja da će biti povređeni članovi porodice ili bliski drugi ljudi snažno psihološki ugrožava preživele. Podsećamo da više od 90% preživelih imaju prethodno iskustvo partnerskog i porodičnog rodno zasnovanog nasilja različite vrste i inteziteta. Ovaj faktor dodatno povećava osetljivost žrtava i uvećava negativne efekte zlostavljanja koje dolazi od strane trgovaca ljudima, neposredno pre i u toku trafikovanja. Prethodno nasilje u partnerkim odnosima i u porodici takodje može znatno umanjiti kapacitete preživelih za puni oporavak i socijalnu integraciju.³⁸

Zlostavljanje (npr. pretnje) preživele/i doživljavaju i posle izlaska iz lanca trgovine ljudima, a koju vrše članovi kriminalnih grupa trgovaca. Tome doprinose i spori sudski procesi u kome se preživele često retraumatizuju, usled neefikasne zaštite policije u obezbeđivanju bezbednosti i pri ekonomskoj nesamostalnosti preživelih u ovom periodu (nemogućnost zapošljavanja ili nastavka školovanja, rešavanja stambenog pitanja, loše ukupno zdravstveno stanje, snažna stigmatizacija od strane okoline - uže porodice nažalost pojedinih institucija što doprinosi **sekundarnoj viktimizaciji žrtava** (to znači da žrtva iznova trpi nasilje, ovog puta od strane stručnih pojedinaca ili institucija).

Verujemo da je iz prethodno navedenog sasvim jasno da trgovina ljudima predstavlja kompleksnu traumu, u kojoj preživele razvijaju određene simptome kao direktne

³⁷ United Nations, *Anti-human trafficking manual for criminal justice practitioners, Module 3 Psychological reactions of victims of trafficking in persons*, UN Office on Drugs and Crime, Vienna 2009

³⁸ B.Slavković – nalazi iz psihoterapijske prakse prema iskustvima u okviru psihodramske terapije, grupne i individualne, koja se kontinuirano odvija u ASTRA Dnevnom centru u Beogradu od 2006.godine

posledice dugotrajnog traumatskog iskustva. U nastavku ćemo se osvrnuti na specifične simptome, posebno naglašavajući značaj prepoznavanja i razumevanja ovih simptoma od strane profesionalaca iz institucija, a što je neophodna veština koja omogućava adekvatan kontakt sa preživelim, **sa ciljem da sve procedure koje sprovedu profesionalci iz institucija budu sprovedene na dobrobit preživelih.**

Simptomi kao posledice kompleksne traume trgovine ljudima

„U krizi se veoma različito reaguje. Emotivna reakcija posle preživljenog nasilja zove se: *sindrom traume nasilja*. Sve što preživela tada doživljava predstavlja normalnu reakciju na nenormalan događaj. Prepoznajemo tri faze reagovanja na traumatsku situaciju: neposredno reagovanje, reorganizaciju/ adaptaciju i oporavak.“³⁹ Pomenuta podela je važna jer se različiti simptomi o kojima će biti reč pojavljuju u različitim fazama reagovanja na traumu, često u kombinaciji i uvek različitog inteziteta.

S obzirom da je trgovina ljudima kompleksna trauma koja uključuje dogotrajno i intezivno zlostavljanje, uvek ćemo uočiti sledeće klastere negativnih posledica na preživele:

- **fizičke povrede**
- **akutne i hronične somatske bolesti**
- **dugoročno loše mentalno zdravlje** (emocionalni problemi, psiho-somatski problemi, loše socijalno funkcionisanje, pojava težih mentalnih bolesti) - prema statistici Ujedinjenih nacija 52% žena i dalje ima najmanje 10 simptoma poremećaja mentalnog zdravlja posle 90 dana od perioda trafikovanja. Simptomi su prema istraživanju iskustava preživelih odgovarali intezitetu simptoma torture.⁴⁰

Kada govorimo o **fizičkim simptomima**, izvesno je da su prisutni iscrpljenost, gubitak težine, poremećaji spavanja (nesanica ili produženo spavanje), gastrointestinalni problemi, poremećaji imunog sistema, dermatološki, genitalno – venerološki, neurološki, senzorni problemi sluha i vida i dr.⁴¹ Prisustvo niza fizičkih simptoma dalje uslovljava i još više otežava emocionalno stanje preživelih, o čemu će biti reči u nastavku, posebno što će se profesionalci institucija prvenstveno suočiti sa ovim klasterom simptoma kada budu u kontaktu sa preživelim.

Simptomi mentalnog zdravlja

Simptomi i stanja koja se javljaju kod preživelih kao posledice traumatskog iskustva

³⁹ Autonomni ženski centar, *Program razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici, Rad sa ženama žrtvama nasilja u porodici, Priručnik*, Ivana Slavković (prir), Beograd 2009

⁴⁰ Ibid, str.7

⁴¹ Cathy Zimmerman, Mazedra Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison and Charlotte Watts, *Stolen Smiles: The physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*, op.cit, p 55

tokom trgovine ljudima su sledeći: **depresija, anksioznost, neprijateljstvo, bolesti zavisnosti.**

„Depresija je nemogućnost konstrukcije budućnosti“⁴². Podsetimo da je stanje depresije uvek skopčano sa doživljajem gubitka, i kod većine preživelih je to reakcija na gubitak čitavog niza aspekata ličnosti, kao npr. važnih životnih uloga koje su preplavljene nametnutom ulogom žrtve; zatim gubitak samopoštovanja, predstava o sebi, ličnih uverenja, zdravlja; tu su gubici ideala, osećanja da su ravnopravne sa drugima, da su nevinna ljudska bića; najzad je tu i važan gubitak poverenja u iskrene ljudske odnose; gubitak vere u budućnost i najzad - prava na sopstveni život. Gotovo uvek je prisutno snažno osećanje krivice (posebno što je to direktan rezultat mehanizama nasilja koju koriste trgovci ljudima). Skoro sve navedene gubitke mogli smo percipirati u radu sa klijentkinjama u okviru ASTRA Dnevnog centra u Beogradu. Onda kada je postojao i otežavajući uticaj strukture ličnosti i teških životnih okolnosti pre traumatskih događaja (već pomenuto partnersko nasilje i u porodici) – depresivni simptomi su bili izraženiji i zahtevali su, pored psihoterapije, i primenu farmakoloških preparata u saradnji sa institucijama za mentalno zdravlje. Depresija, pogotovo ako se na vreme ne tretira psihoterapijom i po potrebi lekovima može voditi u suicidalne pokušaje, i zbog toga je neophodno omogućiti preživelim pravovremenu i kontinuiranu zdravstvenu pomoć. Kada govorimo o depresiji, koja je veoma složen emocionalni poremećaj, primetne su i poteškoće koje naizgled posmatrač ne prepoznaje kao depresivne simptome: poteškoće u koncentraciji, orijentaciji – vremenskoj i prostornoj, pad motivacije, snižen afekat, nevoljnost, izolacija, ponekad poteškoće u održavanju lične higijene, poremećaji ishrane i veoma često poremećaji spavanja; nesposobnost za uspostavljanje kvalitetnih međuljudskih odnosa, različiti intezivni strahovi, nemogućnost da se zaposli i održi zaposlenje, teškoće u učenju novih veština i dr. Takođe su prisutni i **psihosomatski simptomi** – kada telo „preuzme“ potisnute emocije: vrtoglavica, iscrpljenost, bol u grudima, mišićima, leđima, glavobolje, problemi u radu unutrašnjih organa (srce, stomak, štitna žlezda, promene na koži i sl.).

Sprovođenje istrage, a zatim sudskog postupka koji uključuje svedočenje preživele, nepristupačnost materijalne i druge pomoći Centra za socijalni rad će, u slučaju neprepoznatih simptoma depresije kod preživele, u mnogome dodatno ugroziti njeno mentalno zdravlje i sveukupnu egzistenciju.

Anksioznost

Prirodno se anksioznost oseća kada su osobe suočene sa pretnjom, opasnošću ili kada su pod stresom. Iako uobičajeno uzrok anksioznih poremećaja leži u psihološkim činocima, i premda postoje dokazi o genetskom uticaju i neurofiziološkoj podlozi, istraživanja govore da emocionalni stres može biti značajan faktor koji izaziva pojačanu anksioznost. Sa druge strane, simptomi

⁴²Rollo May, Love and Will, 1969, nepotpuni podaci o izdavaču

anksioznosti se uočavaju kroz pobuđenost perifernog nervnog sistema, zbog zastrašujućih nesvesnih impulsa, fantazija i osećanja. Ako nesvesni psihološki mehanizmi ne uspeju da kanališu anksioznost, osoba će iskazivati sliku opšte generalizovane teskobe i na najmanji povod ili će stanja teskobe doživljavati u obliku napada panike. Traumatske situacije koje preživele iskuse, a u kojima je prisutna nepredvidljivost događaja i nemogućnost kontrole događaja, neminovno izazivaju pojačanu anksioznost.

Prema rezultatima istraživanja⁴³ kod preživelih su uočeni sledeći simptomi anksioznosti: strahovi, napetost, napadi panike i užasa, nemir, iznenadna uznemirenost bez vidljivog povoda, nervoza, unutrašnje podrhtavanje. Ovi simptomi mereni kod preživelih u prvoj fazi reagovanja na traumu i bili su izraženi između 67 i 91%.

Gubitak poverenja u ljude i neprijateljstvo

Kada nasilje nad nama čini čovek, mnogo se teže oporavljamo nego u slučajevima prirodnih katastrofa. Neprijateljstvo kao reakcija preživelih u kontaktu sa ljudima a posebno sa predstavnicima institucija se sreće iz više razloga: preživele osećaju pritisak kada se u nebezbednim uslovima ili neadekvatno uvremenjeno od njih insistira da iznova govore o traumatskom događaju; neprijateljstvo proizilazi iz gubitka poverenja u ljude i institucije zbog ranijih loših iskustava; izraženo neprijateljstvo govori o nesvesnom pokušaju preživelih da se zatvore i zaštite od retraumatizacije, da „ne otvaraju rane“ kada se očekuje da pričaju o iskustvu nasilja; sva uverenja preživelih su narušena i veoma je teško uspostaviti nove i kvalitetnije kontakte; institucije često obezvređuju preživele postavljajući se u poziciju moći i držeći preživele u daljem stanju potčinjenosti, kao manje vredne osobe, koje nemaju prava na svoj glas, stav i odluke, tj. institucije često na taj način stigmatizuju preživele.

Pretnje od strane trgovaca ljudima ne prestaju tokom dugih i neizvesnih istražnih i sudskih procesa. Preživeli iz straha za sebe i bližnje, kao i zbog nepostojanja sistemskog obezbeđenja njihove sigurnosti ne žele da svedoče i učestvuju u procesima. Opravano se boje odmazde.

Molimo vas da sledeće simptome neprijateljskog ponašanja razumete u kontekstu prirodne reakcije većine preživelih i da nađete adekvatan lični odgovor, a da to ne ugrozi prava preživele, kao i vas lično: „potreba da se neko udari, povredi; bacanje i razbijanje predmeta; konfliktnost; brzo uznemirenje, niska tolerancija na frustraciju, velika osetljivost; napadi besa bez spoljnog povoda, a koji se teško kontrolišu Ovi simptomi mereni kod preživelih u prvoj fazi reagovanja na traumu su bili izraženi između 36 i 83%.

⁴³Cathy Zimmerman, Mazed Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison, and Charlotte Watts, *Stolen smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*, op.cit.p.9

Bolesti zavisnosti: preživjele su u toku traumatskog iskustva bile primoravane ili su dobrovoljno uzimale psihoaktivne supstance, alkohol i / ili drogu. Ove supstance privremeno umanjuju strah i bol, kako fizički tako i emocionalni. Pored toga, prisila uzimanja narkotika omogućava dodatnu kontrolu preživjele od strane trgovaca ljudima. Razvijena zavisnost postaje, pored mentalne, i fizičko oboljenje i trajno narušava zdravlje preživjele. Neophodno je pravovremeno omogućiti preživeloj lečenje od bolesti zavisnosti, a ulazak u apstinenciju je neophodan pre sprovođenja određenih istražnih i sudskih procedura.

Post traumatski stresni poremećaj (PTSP) ćemo pomenuti vrlo kratko zbog ograničenosti prostora u ovom članku, ali smatramo važnim za buduće profesionalce da se edukuju u osnovnom razumevanju PTSP jer je procenat preživelih koji žive sa ovim kompleksnim poremećajem veliki.

Traumatsko iskustvo koje se vezuje za post-traumatski stresni poremećaj (u daljem tekstu PTSP) treba da zadovolji sledeće kriterijume: osoba je doživela, prisustvovala ili bila suočena sa događajem koji je opasan po život ili fizički integritet osobe ili drugih; reakcije osobe uključuju osećanja intenzivnog straha, bespomoćnosti i užasa. Tok PTSP-a nema izrazitu pravilnost. Prema nalazima istraživanja stanja žena koje su preživjele trgovinu ljudima, „inicijalni intervju u fazi neposrednog reagovanja na traumu je pokazao da 56% žena informiše o simptomima koji ukazuju na PTSP. Nakon trećeg intervjuja, u fazi oporavka, ovaj postotak je smanjen na 6%, što govori u prilog velikom značaju stručne podrške i savetovanja. Ipak, uprkos značajnom smanjenju prisustva PTSP-a, to ne znači da se poremećaj neće ponovo javiti, pogotovo u budućim, izrazito stresnim, životnim situacijama“.⁴⁴

Kod osoba koje boluju od PTSP-a, traumatsko iskustvo koje su doživeli se uporno ponavlja kroz određene simptome: intruzivna, mučna sećanja na događaj koja se javljaju u vidu slika, misli ili percepcija, zastrašujućih snova o događaju, osećanja kao da se zastrašujući događaj ponovo dešava, a koje se javlja u budnom ili intoksiciranom stanju i manifestuje preko iluzija, halucinacija ili *flashback* epizoda traumatičnog događaja, spoljašnjih ili unutrašnjih podsetnika na traumu koji dovode do reaktivacije osećanja ili ponašanja koja su vezana za traumatski događaj. „Osoba gubi interesovanja za sve aktivnosti koje je ranije volela da upražnjava, ulaže ogromne napore kako bi izbegla misli, osećanja ili ljude koji je podsećaju na traumu, vrlo često je nesposobna da se seti nekih važnih aspekata i delova traumatskog događaja, oseća se drugačije i otuđeno od bliskih osoba u svom životu, ponekad ne oseća ljubav i privrženost prema nekada bliskim članovima svoje porodice ili prijateljima. Osoba ima osećaj uskraćene budućnosti, kao da nema prava na uobičajen normalan život. Jedan od čestih simptoma PTSP-a je i osećanje da je sama osoba ili svet oko nje nerealan

⁴⁴Cathy Zimmerman, Mazedra Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison, and Charlotte Watts, *Stolen smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*, op.cit. p.23

(depersonalizacija / derealizacija.“⁴⁵ Svi ovi simptomi veoma ometaju osobu u psiho - socijalnom funkcionisanju.

Kako pružiti podršku preživelim Dug put od „žrtve“ do „preživele“

Možda ćete u budućoj profesionalnoj karijeri biti u prilici da radite na poslovima prevencije ili zaštite žrtava trgovine ljudima, obezbeđivanja pravde i omogućavanja socijalne reintegracije preživelih. Ako pomenute aktivnosti ne budu deo vaših profesionalnih uloga, svakako možete mnogo da učinite za žrtve iz svojih ličnih, privatnih uloga.

Uvek imajte na umu da je preživela ljudsko biće, koje nije definisano isključivo ulogom žrtve, poštujujte preživele i iskažite to poštovanje kad god možete: istaknite da ste tu da bi podržali preživelu, nemojte je osudjivati i procenjivati. Svaka osoba je posebna i individualni pristup će sprečiti uopštavanje a preživela će dobiti adekvatniju podršku. Veoma je važno da poštujuete načelo poverljivosti, u privatnim i profesionalnim kontaktima sa preživelim; posebno ako vas profesionalna pozicija ne obavezuje da prikupljene podatke od strane preživele razmenjujete sa drugim institucijama. Aktivno slušajte preživelu, ona ima potrebu da podeli svoj bol, onoliko koliko može u tom trenutku. Najvažnije je da verujete preživelej, sumnjičav i pretenciozan pristup, ili opravdavanje nasilja (makar i indirektno) nije adekvatan pristup u kontaktu sa preživelim. Na taj način će preživela moći da gradi poverenje u vas. Ne osuđujte preživelu ako boluje od bolesti zavisnosti, jer je to posledica traumatskog iskustva; pomozite joj da se uključi u profesionalno lečenje.

Setite se da preživela ima pravo da odlučuje o svemu što se tiče njene sadašnjosti i budućnosti; konsultujte je kada je savetujete ili planirate mere zaštite i sprovedite ih samo ako je ona saglasna sa tim. Kontakte sa porodicom preživele realizujte samo uz njenu saglasnost, možda su upravo članovi porodice preživele trgovci ljudima.

Ne koristite moć nad preživelim koju vam može dati pozicija, institucija, znanje, materijalna sigurnost, slika o sebi kao osobi i profesionalcu – čak i kada mislite da ste potpuno u pravu i da radite u interesu preživele. Budite makar za momenat „ u cipelama preživele“, tako ćete je bolje razumeti.

Najzad, ne obećavajte ništa što niste sugurni da ćete biti u stanju da uradite za preživelu. Ona je ranije već mnogo puta izgubila poverenje u ljude zbog lažnih obećanja. Ako možete, **pomozite preživelej da dobije psihološku i psihoterapijsku podršku koja je ključan uslov uspešne reintegracije.**

---

⁴⁵ Bojana Živanović: O PTSP, http://ptsp.ba/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=46

Reference

UN Office on Drugs and Crime, „United Nations, Anti-human trafficking manual for criminal justice practitioners, Module 3, Psychological reactions of victims of trafficking in persons,“ Vienna 2009

World Health Organisation, „ *WHO Ethical and Safety Recommendations for Interviewing Trafficked Women*“, WHO, 2003; (<http://www.lshtm.ac.uk/hpu/docs/WHO.pdf>)

Judith Lewis Herman, „*Trauma and Recovery*“, Pandora edition, Basic Books (<http://www.lshtm.ac.uk/hpu/docs/WHO.pdf>)

Cathy Zimmerman, Mazedra Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison, and Charlotte Watts, *Stolen smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*, The London School of Hygiene & Tropical Medicine 2006, <http://www.lshtm.ac.uk/hpu/docs/StolenSmiles.pdf>

ASTRA, Zbornik „Trgovina ljudima: trauma i psihoterapija“, 2013; <http://www.astra.rs/izdanja/prirucnici/trgovina-ljudima-trauma-i-psihoterapija-zbornik-radova-2013/>

Jenny Bjork and Katie Chalk (eds) *10 things you need to know about human trafficking*, World Vision Asia Pacific, 2009

Urednici Željko Špirić, Goran Kenežević, Vladimir Jović, Goran Opašić, „*Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija, Jugoslovensko iskustvo*“, IAN – Međunarodna mreža pomoći, 2004.

Aleksandra Galonja, urednica izdanja na srpskom jeziku, IOM Beograd, „*Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima*“, 2009.

Edita Ostojić i dr. „*Priručnik za pomagače i pomagačice koji rade sa žrtvama i preživjelima nasilja*“, treće izdanje, Medica – Infoteka, Zenica, 2003.

Marina Ajduković, „*Nasilje nad ženama u obitelji*“, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000.

Ivana Slavković, „*Odnos profesionalaca/ki i žrtava nasilja, u: Za život bez straha*“, Autonomni ženski centar, Beograd

Urednici Peter Felix Kelerman, K. Hadgens, „*Psihodrama i trauma – odigravanje sopstvenog bola*“, IAN – Međunarodna mreža pomoći, 2001.

SUDSKOMEDICINSKI PRISTUP ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA

Prof. dr Slobodan Savić
Institut za sudsku medicinu "Milovan Milovanović"
Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

EVROPSKI DAN BORBE PROTIV TRGOVINE LJUDIMA - 18. oktobar

U toku 2015. godine u Srbiji identifikovano ukupno 40 žrtava trgovine ljudima, a u toku prvih sedam meseci 2016. godine identifikovano je 30 žrtava, od kojih je 10 maloletnika.

U našem društvu trgovina ljudima je shvaćena kao ozbiljan problem kojem je posvećeno posebno krivično delo u Krivičnom zakoniku Republike Srbije.

Član 388. Krivičnog zakonika Trgovina ljudima

- (1) Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.
- (2) Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.
- (3) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.
- (4) Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.
- (5) Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

Zdravstveni problemi u vezi sa trgovinom ljudima proizilaze iz:

- aktivnosti žrtava na destinaciji
  - prisilan (težak) rad
  - učešće u "seks trgovini"

- › veliki broj seksualnih partnera
- › rizični kontakti
- › prekidi neželjenih trudnoća
- direktno fizičko (telesno) zlostavljanje
- oduzimanje organa ili delova tela za transplantaciju
- životnih uslova na destinaciji
  - neadekvatan smeštaj
  - loša – nekvalitetna ishrana
- nemogućnosti da se tokom boravka na destinaciji adekvatno leče
  - ilegalan boravak
  - mogućnost da budu prepoznate kao žrtve trgovine (opasnost od deportacije / krivičnog progona)
- zloupotrebe supstanci (alkohol, droge) – neretko nametnuta tj. prisilna
- posledice pretrpljenog psihičkog nasilja

Šta zdravstvena služba može da učini u odnosu na žrtve trgovine ljudima?

- pružanje medicinske pomoći (telesne povrede, oboljenja, psihički poremećaji)
- prijavljivanje slučaja
- obezbeđivanje dokaza za pravosuđe (klinička sudska medicina)

Pojam kliničkog sudskomedicinskog pregleda

Osnovni cilj kliničkog sudskomedicinskog pregleda je prikupljanje dokaza za sud o izvršenju nekog krivičnog dela. Svrha ovog pregleda nije lečenje već opisivanje i dokumentovanje povreda na odgovarajući način koji obezbeđuje da lekarski izveštaj bude značajno dokazno sredstvo u sudskom postupku.

Razlike u pristupu kliničkog sudskomedicinskog i kliničkog medicinskog pregleda - naročito se odnose na povrede koje su medicinski lake i ne zahtevaju lečenje, ali su značajan pokazatelj nasilja.

Zadaci kliničkog sudskomedicinskog pregleda

1. Utvrđivanje i dokumentovanje telesnih povreda i njihovih posledica, skorašnjeg prekida trudnoće (pobačaja) i analnih penetracija
2. Obezbeđivanje materijala za traseološke analize (biološki tragovi)
3. Obezbeđivanje materijala za toksikološke analize
4. Obezbeđivanje materijala za skrining krvnih i polno prenosivih infekcija
5. Utvrđivanje životnog doba žrtava.

Sudskomedicinsko dokumentovanje povreda

- Detaljan i sveobuhvatan telesni pregled - povrede treba ciljano tražiti i na skrivenim mestima
- Skiciranje povreda (sheme) - shemiranjem se može pojednostaviti procedura dokumentovanja povreda - sheme povreda ukazuju i na specifični raspored povreda na telu, koji je značajan za utvrđivanje načina (mehanizma) povređivanja
- Fotografisanje povreda - po pravilu fotografija sa razmernikom.

Značaj sudskomedicinske ekspertize za krivično-pravni postupak

- Objektivni i trajni dokaz povređivanja (ponavljano povređivanja) – naročito kod povreda koje su medicinski lake, ali su značajan indikator nasilja
- Ocena težine povreda - kvalifikacija
- Analiza mehanizma povređivanja
- Rekonstruisanje mogućeg načina odigravanja predmetnog događaja

Kakva je sadašnja praksa?

Lekarski izveštaji su najčešće neadekvatni, loši, nekonkluzivni opisi, nedostatak detalja, fotografija, shema. Problem predstavlja i neusaglašena praksa pregleda žrtava trgovine ljudima, što je posledica odsustva protokola. Loša medicinska dokumentacija neretko je bila razlog što krivično delo sa elementima nasilja, uključujući i trgovinu ljudima, nije moglo biti dokazano u sudskom postupku, tako da izvršiocu nisu bili adekvatno krivičnopravno sankcionisani.

Zadaci kliničkog sudskomedicinskog pregleda

Utvrđivanje

- broja povreda
- vrste povreda (klasifikacija povreda)
- težine povreda (kvalifikacija povreda)
- povrednog oruđa
- vremena povređivanja
- mehanizma (načina) povređivanja - rekonstruisanje mogućeg načina odigravanja predmetnog događaja.

UTVRĐIVANJE VRSTE POVREDA (KLASIFIKACIJA)

Raznovrsne povrede - neke su tipične

- mehaničke - najčešće
- fizičke - opekotine i oparotine
- asfiktičke - stezanje vrata šakama
- nutritivne - nasilna glad i žeđ

UTVRĐIVANJE TEŽINE POVREDA (KVALIFIKACIJA)

Težina povreda nastalih u sklopu trgovine ljudima značajno utiče na krivičnopravno procenjivanje težine krivičnog dela - što su teže povrede i zaprećena zakonska kazna je teža. Najteže kazne predviđene su za slučajeve u kojima je trgovina ljudima dovela do smrti jednog ili više lica.

Član 388. KZ Trgovina ljudima

(4) Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.

(5) Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

UTVRĐIVANJE POVREDNOG ORUĐA

Izgled povreda može u većoj ili manjoj meri ukazivati na oruđe kojim su nanesene.

“Šablon” povrede (engl. patterned injuries) - izgled povrede odgovara veličini i obliku povrednog oruđa, što je izuzetno značajno za identifikaciju nepoznatog povrednog oruđa (krvni podlivi u obliku tramvajskih šinav nastalih dejstvom duguljastog, obličastog povrednog oruđa kao što je npr. oklagija, metalna šipka i sl. - procenjivanje vrste oruđa i najmanjeg broja udaraca)

Kod dejstva tupine mehaničkog oruđa u mnogim slučajevima nije moguće precizirati vrstu povrednog oruđa (pesnica, stopalo, koleno i dr.).

UTVRĐIVANJE MEHANIZMA (NAČINA) POVREĐIVANJA

Načini nanošenja mehaničkih povreda:

- udarci - pesnice, šamari, šutiranje, gaženje, povredna sredstva (metalna šipka, motka, kaiš)
- čupanje kose - zone traumatske alopecije
- štipanje, stezanje
- ujedanje
- udaranje glave o neku čvrstu podlogu (zid ili delovi nameštaja)
- snažno odgurivanje na tlo
- pritisak na telo (kolenom, stopalom).

Lokalizacija, broj i oblik krvnih podliva i drugih telesnih povreda mogu da ukažu na mehanizam nastanka.

Odbrambene povrede - veliki broj odbrambenih povreda ukazuje na dugotrajno svesno stanje povređene osobe.

Povrede od vezivanja ruku.

Opekotine od cigareta.

PROCENA VREMENA NASTANKA POVREDA

Tipičan primer za procenjivanje vremena nastanka povrede je promena boje krvnog podliva.

OBEZBEĐIVANJE MATERIJALA ZA TRASEOLOŠKU ANALIZU

- brisevi, dlake i drugi materijal za DNK analizu u cilju:
  - utvrđivanja polnog kontakta sa određenom osobom
  - utvrđivanja polnog kontakta u kraćem vremenu sa više osoba

OBEZBEĐIVANJE MATERIJALA ZA TOKSIKOLOŠKU ANALIZU

- Uzimanje i obezbeđivanje biološkog materijala (krv, mokraća, dlake) za toksikološke analize
- Mogućnost utvrđivanja:
  - akutnog uzimanja psihoaktivnih supstanci - krv, mokraća
  - hroničnog uzimanja psihoaktivnih supstanci - kosa

OBEZBEĐIVANJE MATERIJALA ZA SKRINING KRVNIH I POLNO PRENOSIVIH INFEKCIJA

- Uzimanje materijala za skrining
  - infekcije koje se prenose krvlju - HIV, HBV, HCV
  - polno prenosive infekcije (STD) - sifilis, gonoreja, hlamidije

UTVRĐIVANJE – PROCENJIVANJE ŽIVOTNOG DOBA

Postupak procenjivanja životnog doba važno je ako se radi o žrtvama trgovine ljudima koje su bez ličnih dokumenata i koje ne mogu da daju podatke o svom identitetu.

- Naročito pouzdano do okončanja faze rasta, do oko 22 godine
- Na osnovu:
  - kliničkog pregleda - sekundarne seksualne karakteristike
  - stomatološkog pregleda- ritam nicanja zuba
  - rendgenskog pregleda - okoštavanje i znaci rasta na kostima

Pouzdana utvrđivanje životnog doba žrtve trgovine ljudima naročito je značajno ako se radi o maloletnom licu (lice koje nije navršilo 18 godina), jer to utiče na težinu krivičnog dela trgovine ljudima, koje u tom slučaju biva teže krivičnopravno sankcionisano.

Član 388. Krivičnog zakonika Trgovina ljudima

- (2) Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.*
- (3) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.*

KONTAKTI ŽENSKIH NVO KOJE PRUŽAJU PODRŠKU ŽENAMA KOJE SU PREŽIVELE NASILJE I/ILI TRGOVINU LJUDIMA U SRBIJI

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd

SOS telefon: 011/785-0000

Evropski broj za nestalu decu u Srbiji 116 000

e-mail: sos@astra.rs

www.astra.org.rs

Autonomni ženski centar – Beograd

SOS telefon: 011/ 266-22-22,

e-mail: savet.zene@azc.org.rs, pravnapomoc@azc.org.rs

www.womenngo.org.rs,

Beograd

Atina

Tel: 011/ 3220-030

e-mail: office@atina.org.rs

www.atina.org.rs

Beograd

...Iz kruga

Tel: 011/3448-045

e-mail: office@izkruga.org

www.izkruga.org

Beograd

Romski centar za žene i decu Daje

Tel: 011/398-78-98

e-mail: romadae@yahoo.com

Kragujevac

Oaza sigurnosti

Tel: 034/332-048

e-mail: info@ozasigurnosti.rs

www.ozasigurnosti.rs

Beograd

Dečiji romski centar

Tel: 064/1320-215

e-mail: dec.rom.centar@ptt.rs

Beograd

Viktimološko društvo Srbije

Tel: 011/630-30-22

e-mail: vds@eunet.rs

www.vds.org.rs

Kikinda

Centar za podršku ženama

Tel: 0230/437-343

e-mail: podrska1@open.telekom.rs

Kraljevo

Fenomena

Tel: 069/33-55-706

e-mail: fenomena06@gmail.com

www.fenomena.org

Kruševac**Pešćanik**

Tel: 066/00-66-06

e-mail: sandglass.ngo@gmail.com

www.udruzenjepescanik.org

Novi Pazar**Kulturni centar DamaD**

Tel: 020/332-755

e-mail: office@kcdamad.org

www.kcdamad.org

Novi Sad**...Iz kruga – Vojvodina**

Tel: 021/447-040

e-mail: office@izkrugavojvodina.org

www.izkrugavojvodina.org

Niš**Osvit – SOS na romskom i srpskom jeziku**

Tel: 018/515-318

e-mail: anaosvit@gmail.com

www.osvit.rs

Smederevska Palanka**Udruženje žena „Femina“**

Tel: 026/310-841

e-mail: femina@verat.net

Užice**Ženski centar Užice**

Tel: 0800/333-445

e-mail: womencenue@gmail.com

sites.google.com/site/zenskicentarue/

Vranje**SOS telefon Vranje**

Tel: 017/410-822

e-mail: sosvr@hrcvr.org

www.hrcvr.org

Zrenjanin**Zrenjaninski edukativni centar**

Tel: 023/581-350

e-mail: zreduc@gmail.com

www.zreduc.org.rs

Leskovac**Žena za mir**

Tel: 016/237-300

e-mail: zenemir@ptt.rs

www.womenforpeace.org.rs

Novi Sad**SOS Ženski centar**

Tel: 021/422-740

e-mail: sos.telefon@gmail.com

www.sosns.org.rs

Novi Bečej**Udruženje Roma Novi Bečej**

Tel: 023/774-959

e-mail: danica.jovanovic09@gmail.com

www.udruzenjeromanb.org.rs

Niš**Centar za devojke Niš**

Tel: 018/203-033

e-mail: centarzadevojke@gmail.com

www.centarzadevojke.org.rs

Sombor**Ženska alternativa**

Tel: 025/417-321

e-mail: sossombor@gmail.com

www.zenskaalternativa.org

Vlasotince**SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja**

Tel: 016/876-202

e-mail: sos.vlasotince@gmail.com

Vršac**Centar za prava žena u Vršcu**

Tel: 069/369-69-30

e-mail: centarvrsac@yahoo.com

IMPRESUM

Autor/ke:

Jovana Krotić
Tanja Ignjatović
Biljana Slavković
Slobodan Savić

Izdavač:

ASTRA-Akcija protiv trgovine ljudima
Beograd, Republika Srbija
astra@astra.rs
www.astra.rs
ASTRA 2016

Dizajn: Darko Kolesar

